

Lenka ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ

„*Ma santé commence à être un peu meilleure...*“ Osvícenec a jeho zdraví.

Část druhá: Václav Antonín z Kounic-Rietbergu jako pacient¹

Abstract: „*Ma santé commence à être un peu meilleure...*“ *An Enlightener and his Health. Part Two: Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg as a Patient*

The second part of the two-part paper presents topics and sources viewed through the optics of Patientengeschichte, concerning the relationship to health and illness of otherwise well-known Count and later Prince, Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg (1711–1794). Attention is paid to which methods and medicaments Kaunitz considered healthy, whether he followed any preventive treatment to maintain good health, and what he advised his relatives and friends. The paper also focuses on his cures, which medications he used and bought, how much he spent on and where he searched for them. Last but not least, the essay will try to find out Kaunitz's sources of medical information, whether and how he reflected contemporary medical discourse, and if new findings and methods were somehow reflected in his approach to the illnesses and treatment that he and his relatives and friends underwent.

Key words: aristocracy, early modern period, 18th century, enlightenment, Patientengeschichte, health and illness, medical treatment, medicaments, Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg

S hrabětem a později knížetem Václavem Antonínem z Kounic-Rietbergu jsme se již seznámili v první části této studie.² Byla zde představena témata, jimž v souvislosti s touto významnou osobností nebyl dosud věnován velký zájem: Kounicův vztah

1 Studie byla připravena za finanční podpory Grantové agentury ČR (projekt reg. č. 19–25570Y). Předložený text je druhou částí dvoudílné studie, ale kvůli lepšímu čtenářskému komfortu by měl fungovat i samostatně. Některé záležitosti uvedené v prvním díle zde proto budou znovu krátce představeny, a autorka se tak bohužel zcela nevyhnula jejich zopakování.

2 Lenka ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „*Ma santé est mauvaise actuellement...*“ *Osvícenec a jeho zdraví. Část první: vztah ke zdraví a nemoci na příkladu Václava Antonína z Kounic-Rietbergu a jeho blízkých*, *Theatrum historiae* 26, 2020, s. 157–189. Václav Antonín, hrabě a později kníže z Kounic-Rietbergu a držitel řádu Zlatého rouna (1711–1794) je bezesporu jedním z nejznámějších členů kounicovského domu: proslul jako obratný státník a diplomat, osvícenec, mecenáš věd a umění, patron řady umělců, hudebníků, literátů i institucí (podporoval vídeňskou Akademii výtvarných umění a měl zásadní podíl na založení Mědirytecké akademie či císařské galerie v Belvederu). Studoval na univerzitě v Lipsku a v letech 1732–1734 se vypravil na kavalírskou cestu, během níž zavítal do obojího Nizozemí,

k vlastnímu zdraví i nemocem, zdraví a neduhům jeho blízkých. Byly zde podrobněji rozebrány choroby, které ho sužovaly, a také to, jak je vnímal a jaké důsledky z nich vyvozoval. Dále jsme sledovali, v jakých životních obdobích zpravidla tyto nemoci propukly, případně kdy se zhoršil jejich průběh, zda a jakým způsobem ovlivňovaly jeho každodenní fungování, a především pak kariéru. Zajímalo nás i to, koho Kounic o svém zdraví informoval a s jakým záměrem tak činil. Představeni byli také lékaři, jejichž služeb využívali on i jeho blízcí, způsob, jakým byly vedeny konzultace, a vztahy, které tyto odborníky pojily s jejich urozeným pacientem. Stranou zájmu nezůstalo ani Kounicovo okolí, tedy jeho rodina, přátelé a známí, neboť mezi sebou pravidelně sdíleli starosti i rady týkající se zdraví, nemoci a léčby, a navzájem se tak ovlivňovali. Aniž bychom chtěli doslovně opakovat to, co již zaznělo v první části studie, bude přesto účelné zde stručně představit závěry plynoucí z dosavadního zkoumání výše uvedených témat i zvolený přístup.

Na Václava Antonína z Kounic-Rietbergu a jeho blízké budeme i v této části studie pohlížet především optikou *Patientengeschichte*, kdy se na dějiny medicíny, zdraví, nemoci či léčby díváme očima laiků, tedy pacientů a jejich okolí, a nikoli profesionálů – lékařů, vědců, univerzitních profesorů a dalších odborníků. Tyto *dějiny pacientů*, jak zní doslovný překlad, již byly v první části příspěvku podrobněji představeny a byla zde uvedena doplňující

německých zemí, Itálie, Francie a Lotrinska; zejména Paříž na něm zanechala hluboký a trvalý dojem. Roku 1736 se oženil s hraběnkou Marií Ernestinou ze Starhembergu, z manželství se narodilo šest synů a jedna dcera (Ernest Kryštof, Dominik Antonín Ondřej a Josef Klement se vydali v otcových stopách a jako diplomaté působili v různých koutech Evropy). Václav Antonín odstartoval svoji kariéru v roce 1735 jako říšský dvorní rada a následující desetiletí strávil v diplomatických službách. Jako mimořádný císařský vyslanec vyrazil do Turína (1742–1744), byl ministrem ve vládě Rakouského Nizozemí (1744–1746) a v roce 1748 napomohl dojednání císařského míru. V letech 1750–1753 působil jako habsburský velvyslanec u francouzského královského dvora, kde se mu podařilo připravit půdu pro slavný obrat aliancí v roce 1756. Ihned po návratu z Francie byl jmenován dvorským a státním kancléřem – v této funkci setrval až téměř do své smrti, zažil v ní celkem čtyři habsburské císaře a zejména Marie Terezie si jeho rad velmi vážila. Z obsáhlé literatury k jeho osobě zde vybíráme jen několik titulů: Grete KLINGENSTEIN – Franz J. SZABO (eds.), *Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg 1711–1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung*, Graz 1996; Grete KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg des Hauses Kaunitz. Studien zur Herkunft und Bildung des Staatskanzlers Wenzel Anton*, Göttingen 1975; Franz J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge 1994; Lothar SCHILLING, *Kaunitz und das Renversement des alliances. Studien zur außenpolitischen Konzeption Wenzel Antons von Kaunitz*, Berlin 1994. Z různých oblastí Kounicova působení vyberme namátkou pro jeho umělecký mecenát: Jiří KROUPA, *Wenzel Anton, Prince Kaunitz-Rietberg: From „Curiosité“ to Criticism of Art*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada uměnovědná (F), roč. 45, č. 40, 1997, s. 7–58. Ke Kounicově kulturní politice nejnověji Gernot MAYER, *Kulturpolitik der Aufklärung. Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711–1794) und die Künste*, disertační práce Universität Wien, Wien 2020. Mag. Mayerovi tímto děkuji za laskavé poskytnutí disertace. Pro hudební mecenát a ke kavalířské cestě Jana FRANKOVÁ, *Wenzl Anton von Kaunitz-Rietberg and his Grand Tour – A Source for his Future Musical Patronage?*, in: Rudolf Rasch (ed.), *Music and Power in Baroque Era*, Turnhout 2018, s. 319–342; Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených. Kavalířské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013, s. 164–170.

literatura, proto se nyní omezme jen na jejich velmi stručné přiblížení. Zájem o tuto tematiku odstartoval již v roce 1985 článek Roye Portera *The Patient's View. Doing Medical History from Below*,³ avšak česká badatelská veřejnost si k němu dlouho hledala cestu. Kvůli širší pramenné základně i medikalizaci společnosti dostávala přednost mladší období (19. a 20. století). Starší dějiny se takovému zájmu netěšily, ať už z důvodu torzovitosti pramenů, či kvůli jejich obtížnějšímu zpracovávání.⁴

Co se týká léčby urozených raněnovověkých pacientů, lišila se od současnosti v mnoha aspektech. Tito pacienti až na výjimky za lékaři a léčbou nedocházeli (pomineme-li lázeňské pobyty). Buď zaměstnávali osobní či rodinné lékaře, kteří jim mohli být kdykoli k dispozici a často je doprovázeli i na cestách, nebo nechali povolát lékaře pouze v případě potřeby. Konzultace zdravotních potíží neprobíhaly vždy osobně, ale velmi často na dálku: na konziliích, kde se v kruhu odborníků řešily konkrétní případy, ovšem bez účasti pacientů, či skrz dopisy. Tyto tzv. *Patientenbriefe*, v nichž nemocný lékařům podrobně popsal své neduhy a oni na základě toho stanovili diagnózu i léčbu, jsou důležitým pramenem, neboť se v nich

3 Roy PORTER, *The Patient's View. Doing Medical History from Below*, *Theory and Society* 17, 1985, s. 175–198.

4 Rozšiřující literatura k tématu již byla uvedena v první části, proto nyní zmiňme jen drobný zlomek z ní a zaměříme se především na ty práce, které se vztahují k ranému novověku. Koncept *Patientengeschichte* představuje Vladan HANULÍK, *Dějiny těla z pohledu Patientengeschichte*, in: Milena Lenderová – Vladan Hanulík – Daniela Tinková (eds.), *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013, s. 179–227. K dějinám medicíny více Roy PORTER, *Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001; Philipp OSTEN (ed.), *Patientendokumente. Krankheit in Selbstzeugnissen*, Stuttgart 2010. („Prehistorií“ pohledu na tělesnou schránku ovšem lze nalézt již v mnohých ikonických pracích Norberta Eliase a Michela Foucaulta.) K pohledu na zdraví, nemoc i léčbu v raném novověku viz Roy PORTER, *Disease, medicine and society in England, 1550–1860*, Cambridge 1993; TÝŽ, *Bodies Politic. Disease, Death and Doctors in Britain, 1650–1900*, London 2001; Robert JÚTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 2013; Michael STOLBERG, *Homo patiens. Krankheits- und Körpererfahrung in der Frühen Neuzeit*, Köln 2003; Jens LACHMUND – Gunnar STOLLBERG, *Patientenwelten. Krankheit und Medizin vom späten 18. bis zum frühen 20. Jahrhundert im Spiegel von Autobiographien*, Opladen 1995; Edward SHORTER, *Doctors and Their Patients. A social History*, New York 1985; Martin DINGES – Vincent BARRAS (eds.), *Krankheit in Briefen im deutschen und französischen Sprachraum, 17.–21. Jahrhundert*, Stuttgart 2007; Elborg FORSTER, „From the Patient's Point of View: Illness and Health in the Letters of Liselotte von der Pfalz (1652–1722)“, *Bulletin of the History of Medicine* 60, 1986, s. 297–320; Tomáš KNOZ, „...s pomocí boží dosti mírně se mám...“ *Zdraví a nemoci Karla staršího ze Žerotína*, *Časopis moravského muzea, Vědy společenské* 82, 1997, s. 183–199; Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo v denících Tobiáše Antonína Seemana*, *Theatrum historiae* 9, 2011, s. 123–146; Daniela TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis. Zdravotní policie a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha 2012; Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ (eds.), *Historia – Medicina – Cultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006; Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc očima barokního aristokrata. Zdravotní stav knížete Waltera Xavera z Dietrichštejna ve 20. letech 18. století*, *Folia Historica Bohemica* 30, 2015, č. 1, s. 171–195; TÁŽ, *Walter Xaver z Dietrichsteina (1664–1738). Aristokrat, který nechtěl být duchovním*, disertační práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2017, zde kap. V. Zdravotní stav Waltera Xavera z Dietrichsteina od dětství až do zralého věku – jedna z příčin jeho pasivity?, s. 216–238.

odráží i informace týkající se každodenního života pacientů i jejich okolí. K rizikovým operacím, které prováděli školení chirurgové a ranhojiči, se běžně nepřistupovalo. Ve většině případů byla pacientům pouze doporučena vhodná strava, nápoje a úpravy denního režimu, případně jim byly podány různé léky a nasazeny léčebné kúry.⁵ Ani vztahy urozených nemocných a jejich lékařů nemůžeme srovnávat se současností. Ne vždy byl lékař povolán, a ne všichni nemocní jej považovali za autoritu. Někteří měli tendence do svého léčení zasahovat a s odborníky se dohadovat, doporučení si vykládali po svém, nebo léčbu svévolně porušovali; pokud nechtěli lékaři ztratit přízeň svých urozených pacientů, museli brát jejich přání v potaz.⁶ Jiní ale lékařovu erudici a umění oceňovali, považovali ho za blízkého člověka a probírali s ním nejrůznější záležitosti, které nesouvisely pouze s léčbou. V takových případech tak můžeme směle hovořit o vztahu patronů a klientů, jenž byl velmi výhodný pro obě strany. Schopné a kultivované lékaře mohli aristokraté vnímat spíše jako přátele, trávili s nimi čas při zábavách, brali je s sebou na cesty, naslouchali jejich radám a podporovali je i jejich blízké. Na oplátku tito odborníci svým mocným pacientům poskytovali či zprostředkovávali nejrůznější služby, které se netýkaly pouze zdravotní péče, nebo fungovali jako jejich agenti a informátoři.⁷

5 Ke konzultacím skrze dopisy více Robert WESTON, *Medical Consulting by Letter in France, 1665–1789*, Farnham – Burlington 2013; L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc. K léčebným metodám období raného novověku* R. JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, s. 127–148; R. PORTER, *Bodies Politic*, s. 89–128. Operace a další náročnější zákroky zmiňuje J. LACHMUND – G. STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 112–118, k hospitalizaci nemocných, s. 152–178.

6 Je třeba zdůraznit, že nemocné raného novověku nemůžeme posuzovat z dnešního pohledu: nešlo o pacienty v dnešním slova smyslu, kteří k lékaři pravidelně dochází, případně jsou hospitalizováni v příslušném zařízení. V minulých dobách býval lékař většinou povolán jen v těch nejnutnějších případech. Jeho služby byly drahé a někteří nedostatečně poučení nemocní, kteří se doktorů buď ostýchali, či jim nedůvěřovali, raději hledali jiná řešení: užívali bylinky, prostředky posilující, klidnící či pročišťující, ochlazující či zahřívající, dodržovali režim považovaný za správný, nebo se dokonce uchýlovali k magickým úkonům. I ti, kteří měli k dispozici sofistikovanější léčiva, nepovažovali vždy za nezbytné poradit se o jejich užívání, ale ordinovali si je sami. Autoritu si museli lékaři pracně budovat, je ovšem třeba říci, že nedůvěra nemocných někdy bývala na místě: někteří praktikující doktoři ve skutečnosti medicínu vůbec nestudovali, či studia nedokokončili, doporučení jiných mohla být vyloučeně zdraví škodlivá (třeba pouštění žilou a purgování už tak vyčerpaných nemocných). K tématu podrobně E. SHORTER, *Doctors and Their Patients*, s. 55–74, s. 26–54 (kap. The Traditional Patient a The Traditional Doctor), k „vytváření“ moderního pacienta i lékaře Tamtéž, s. 75–178. Také viz Roy PORTER, *Experiences and actions: countering illness in the seventeenth and eighteenth centuries*, in: Týž (ed.), *Disease, medicine and society*, s. 17–26.

7 Ke vztahům mezi lékaři a pacienty detailně E. SHORTER, *Doctors and Their Patients*; J. LACHMUND – G. STOLLBERG, *Patientenwelten*, s. 123–126; pro mladší období srov. L. R. FURST, *Between Doctors and Patients*. K rodinným lékařům viz R. PORTER, *The role of medicine: what did it achieve?*, in: Týž (ed.), *Disease, medicine and society*, s. 59–63, zde s. 62; k vztahu lékař-pacient i k možnostem léčby viz M. STOLBERG, *Homo patiens*, zejména s. 85–106. Například Liselotta Falcká na svého oblíbeného lékaře nedala dopustit, více viz E. FORSTER, *From the Patient's Point of View*, s. 313–315.

V první části příspěvku již bylo naznačeno, že pohled Václava Antonína z Kounic-Rietbergu na svou vlastní tělesnou schránku, zdraví, choroby a také na nemoci a léčbu jeho blízkých byl poněkud úzkostlivý až fanatický. Dobové prameny o něm v těchto souvislostech podávají nepříliš lichotivý obrázek a popisují úsměvné, či přímo zarážející praktiky, jimiž si chtěl dobré zdraví uchovat, předejít chorobám, nebo se vyléčit z probíhající nemoci. Všeobecně známý byl jeho strach ze špíny a studeného čerstvého vzduchu, o němž se domníval, že roznáší nemoci, jeho až přehnaná péče o chrup (jíz se někdy věnoval i v situacích, kdy to nebylo společensky příliš vhodné), pravidelný denní režim, který dodržoval, jeho posedlost dokonale upraveným zevnějškem nebo jeho pedantický dohled nad složením a přípravou stravy, kterou přijímal. Druhou stranou mince pak byly jeho zábrany hovořit o smutných událostech, nemocech a smrti, neboť tyto zprávy jej rozrušovaly natolik, že se mu musely sdělovat jen nepřímo.⁸

Cílem tohoto příspěvku samozřejmě není skandalizace Kounicovy osoby a předkládání dobových klepů jako hlavního důkazního materiálu, ale snaha o odkrytí dalších dosud nepříliš známých stránek této fascinující osobnosti. Ze závěrů uvedených v první části studie vyplynulo, že Václav Antonín skutečně trpěl celou řadou zdravotních potíží, a to již od raného věku. Zejména ho trápily opakující se horečky, bolesti hlavy, katar, zvýšená krvácivost, která mohla být průvodním jevem kurdějí, často ho přepadaly různé nevolnosti a slabost, údajně mu také otékaly ruce, a občas ho prý dokonce postihla i občasná paralýza levé paže (podle názoru současných odborníků poukazují některé z uvedených příznaků na chorobu spojenou s chronickou únavou: epidemickou neuromyasthemii).⁹

Tyto neduhy jej pravidelně upoutávaly na lůžko v řádu dnů, týdnů a někdy dokonce i měsíců, čímž mu komplikovaly každodenní fungování. Je ovšem třeba říci, že se u něj zmíněné potíže obvykle zhoršily či znovu propukly tehdy, když byl postaven před úkol, jehož se obával, nebo když ho zastihla nějaká nepříjemná či smutná zpráva. Někteří z jeho současníků ho proto považovali za hypochondra.¹⁰ Kupříkladu v době, kdy pobýval

8 Detailněji k tomu viz první část této studie: L. ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „*Ma santé est mauvaise actuellement...*“. Kounicovu osobnost, včetně jeho strachu z nemocí, přibližuje G. MAYER, *Kulturpolitik der Aufklärung...*, s. 17–22. Dále viz také Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011, s. 543, 690 (pozn. 4); F. A. J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism*, s. 20–22, 29–31; G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg Des Hauses Kaunitz*, s. 184; Eva Kathrin DADE, *Madame de Pompadour: die Mätresse und die Diplomatie*, Köln – Weimar 2010, s. 157; Dušan UHLÍŘ, „*Kníže hrál ve Vídni hlavní roli...*“. Václav Antonín z Kounic, in: Libor Jan – Zdeněk Drahoš – Demeter Malaták – Pavel Pumpr (eds.), *Osobnosti moravských dějin I*, Brno 2006, s. 277–291, zde s. 280–281.

9 G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg Des Hauses Kaunitz*, s. 182–185; F. A. J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism*, s. 20–22.

10 Tamtéž. Hypochondrie, tak, jak byla v raném novověku vnímána, úzce souvisela s melancholií a hysterií – hysterie přitom byla považována za ženskou a hypochondrie mužskou doménu. Provázely ji různorodé psychosomatické projevy (bolesti břicha i hlavy, zažívací problémy, křeče, vyčerpání, depresivní stavy atd.) způsobené nadbytkem jedné ze čtyř tělesných šťáv: černé žluči. Už od 17. a zejména pak

v Bruselu, ho soužilo mnoho starostí a rozhodně zde nebyl spokojený, což se záhy podepsalo i na jeho zdraví. Podobný scénář se pak opakoval i v případech dalších misí, kterým by se býval rád vyhnul. V četných dopisech podrobně popisoval své zdravotní problémy všem, kdo mu mohli pomoci přimět panovnici k tomu, aby ho z nenáviděného postu odvolala, případně aby ho na další misi již neposílala, líčil následky, které pro něj bude mít setrvání v úřadu, a předkládal jim důkazy o tom, že ze zdravotních důvodů již není schopen plnit úkoly a dodržovat patřičné dekorum; velké naděje vkládal především do svého předchůdce na postu státního kancléře, hraběte Antonína Corfize z Ulfeldu. V obdobích, kdy byl spokojený, ovšem většina jeho potíží ustoupila nebo vymizela úplně, zlepšení se projevovalo také tehdy, když dostal povolení misi ukončit. Podobné strategie, kdy nevalný zdravotní stav sloužil jako argument k dosažení cílů, spatřujeme také u Kounicova přítele a chráněnce, vzdělaného italského literáta, libretisty a reformátora opery, Raniera de Calzabigi, který se detailními popisy svých potíží snažil zapůsobit na city svého patrona a dovolat se jeho podpory při snahách o zvýšení své apanáže.¹¹

V Kounicově korespondenci vždy bylo zdraví, jeho uchování, nemoci i jejich léčba důležitým tématem. Pečlivě sledoval nejenom svůj vlastní stav, ale také zdraví rodiny, přátel a známých, jimž poskytoval dobře míněné rady a posílal za nimi osvědčené lékaře.

v 18. století se staly „módními“ nervové choroby, které byly také oblíbeným vysvětlením jinak obtížně definovatelných obtíží. Podrážděné nervy mohly zklidnit nejenom medikamenty, ale i pacientův denní režim, strava a jeho duševní rozpoložení. K hypochondrii v 18. století Carmen GÖTZ, *Krankheit als Effekt kultureller Konstruktionen während der Aufklärung. Das Beispiel der Hypochondrie*, in: M. Dinges – V. Barras (eds.), *Krankheit in Briefen*, s. 111–120; M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 222–233; k dřívějšímu období viz Johannes Baptista SILVATICUS, *Institutio medica de iis, qui morbum simulant, deprehendendis*, Milano 1595 (o tom také R. JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*, s. 160).

- 11 Ranieri de Calzabigi (1714–1795), básník, libretista, hudební teoretik, spisovatel a vzdělanec, byl ve své době známou postavou. Můžeme se setkat s několika variantami jeho jména (kromě výše zmíněné třeba Raniero de/di/da Calzabigi, Ranieri de'Calzabigi nebo Rainier de Calzabigi, sám se podepisoval jednoduše jako De Calsabigi), v tomto textu bude uváděn jako Ranieri de Calzabigi. Pocházel z italského Livorna, v 50. letech 18. století pobýval v Paříži, kde vydával díla slavného libretisty opery seria, Pietra Metastasia, a potkával zde významné osobnosti doby (například Casanovu). O desetiletí později se usadil ve Vídni, přičemž tento pobyt byl pro jeho další práci a také pro reformu opery klíčový. Seznámil se zde například s hudebním skladatelem Christophem Willibaldem Gluckem, s ředitelem vídeňského divadla hrabětem Giacomem Durazzem, tanečníkem a choreografem Gasparem Angiolinim, slavným operním zpěvákem Gaetanem Guadagnim a s mnoha dalšími umělci a tvůrci. Calzabigi napsal libreto ke Gluckově opeře *Orfeo ed Euridice* (premiéru měla v říjnu 1762), která bývá považována za vůbec první „reformovanou“ operu, kdy jsou složité a překombinovaný děj, hudba i celkové pojetí zjednodušeny. Později se podílel na dalších operách a baletech nového typu (*Alceste, Paride ed Elena, Don Juan, La finta giardiniera* atd.). Roku 1775 ale ztratil přízeň Marie Terezie a byl od dvora vypovězen. Pár let pobýval v Pise a od 80. let až do své smrti žil v Neapoli, kde také zemřel. Lucio TUFANO, *I viaggi di Orfeo. Musiche e musicisti intorno a Ranieri Calzabigi*, Roma 2012. Edice Calzabigiho korespondence s Václavem Antonínem z Kounic-Rietbergu bude jedním z výstupů výše uvedeného grantového projektu GJ19–25570Y.

Jeho službami jich prošlo hned několik: s některými se kvůli svým potížím či problémům jeho blízkých radil nárazově (často pouze na dálku), jiní fungovali jako lékaři osobní či rodinní a byli s ním i s jeho okolím v pravidelném kontaktu. Za zmínku stojí především Vilém Fridrich Kornbeck a Kryštof Molinari, jichž si Kounic kvůli jejich lékařskému umění, erudici, vystupování a vzdělání, které uměli použít v praxi, velmi vážil a sdílel s nimi zájem o nové vědecké objevy i umění. Zmínění odborníci ovšem představovali vzácnou výjimku – obecně se dá spíše říci, že se Kounic i jeho rodina stavěli k lékařům značně nedůvěřivě.¹²

Studované prameny již byly v první části podrobněji představeny a můžeme zkonstatovat, že se jedná o velmi různorodé zdroje: nejenom o korespondenci osobní, ale také úřední povahy, účty a hospodářské záznamy,¹³ využity byly i edice pramenů.¹⁴ Opět je nutné dodat, že si předložený text nečiní nároky na úplnost; budoucí výzkum snad přinese další zajímavá zjištění. V příspěvku je uvedena řada citací z francouzských a německých pramenů: v hlavním textu se vždy nachází volný český překlad, originální znění je umístěno do poznámky, přičemž byl zvolen důsledný přepis, pouze s upravením velkých a malých písmen a s drobnými zásahy v případech, kdy by hrozilo špatné porozumění, i když si je autorka vědomá diskuzí probíhajících mezi odborníky o tom, zda a do jaké míry je či není vhodná modernizace citací z pramenů.¹⁵

V tomto textu nás bude nás zajímat, co Václav Antonín z Kounic-Rietbergu považoval za zdravé, zda dodržoval nějaká preventivní opatření sloužící k udržení dobrého zdraví a co radil svému okolí. Dále se zaměříme na to, jakou léčbu podstupoval, jaké medikamenty užíval či kupoval, kolik za léčebné prostředky vydával a kde je sháněl. V neposlední řadě se pokusíme dopátrat toho, jaké byly zdroje Kounicových informací z oblasti medicíny, zda a jakým způsobem reflektoval dobový lékařský diskurz a zda se soudobé moderní lékařské objevy nějak odrážely v hodnocení jeho neduhů a v léčbě, kterou on i jeho blízcí podstupovali.

12 Viz první část studie: L. ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „*Ma santé est mauvaise actuellement...*“, k lékařům např. s. 182–186.

13 Uloženy jsou v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA Brno) v Rodinném archivu Kouniců (RA Kounic) i ve fondu Ústřední správa a ústřední účtárna Kouniců a také v archivech vídeňských: Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen OeStA, AVA) ve Familienarchiv Harrach (FA Harrach) a v Haus-, Hof- und Staatsarchiv (OeStA, HHStA), z něhož byla využity fondy Staatskanzlei (StK) – Interiora a Wissenschaft und Kunst, a především fond Große Korrespondenz. Citace konkrétních pramenů viz dále v textu.

14 Zejména se jedná o edici Alfred Ritter VON ARNETH – M. Jules FLAMMERMONT (eds.), *Correspondance secrète du comte de Mercy Argenteau avec l'empereur Joseph II et le prince de Kaunitz*, Paris 1889–1891.

15 Svě milé kolegyni a vedoucí výše zmíněného grantového projektu dr. Janě Frankové mnohokrát děkuji za pečlivou revizi francouzských citací i překladů a také za podnětné komentáře k vlastnímu textu.

Na úvod bude užitečné objasnit, jak vypadal dobový úzus, jak bylo nahlíženo na tělo, jeho fungování i léčbu. Předosvícenští lékaři a učenci vycházeli ze starověké teorie čtyř tělesných šťáv, kterou již na přelomu 5. a 4. století před našim letopočtem představil slavný řecký lékař Hippokratés a později ji upravil Galénos z Pergamu. Mezi tyto čtyři tělesné šťávy patřila žlutá žluč, černá žluč, krev a hlen, jež byly zároveň spojovány se čtyřmi živly, ročními obdobími i se čtyřmi typy temperamentu (převaha žluté žluči měla za následek cholericou povahu, černá žluč melancholickou, nadbytek krve charakterizoval sangvinika a hlenu flegmatika). Lidské tělo bylo zároveň považováno za jakýsi střed vesmíru a tvořilo pojítko mezi univerzem a neživou přírodou. Ve zdravém těle byly všechny čtyři šťávy v rovnováze, porušením této harmonie vznikla nemoc. Lékaři středověku a raného novověku proto věnovali velkou pozornost různým tělesným výměškům, jejich barvě a konzistenci. Diagnostické metody byly omezené a řada učenců se domnívala, že dokáže stanovit jasnou diagnózu pouze na základě popisu zdravotních potíží.¹⁶

S rozvojem nových vědeckých objevů zejména na poli astronomie, fyziky a matematiky se začalo prosazovat mechanistické vidění těla, které bylo vnímáno jako stroj (nervy představovaly potrubí, svaly mechaniku, paměť, smysly či emoce zajišťovali tzv. „hybní duchové“), k měření různých tělesných projevů byly využívány matematické postupy a tělesná anatomie byla poprvé vědecky zkoumána a popsána. Kolem poloviny 18. století však již tento model přestával vyhovovat a vymezilo se proti němu několik nových směrů, z nichž se zejména vitalismus, který člověka chápal nikoli již jako stroj, ale jako celistvou bytost a citlivý organismus reagující na okolní prostředí, přiblížil dnešnímu pohledu. Zrod vitalistické teorie můžeme hledat na půdě lékařské fakulty v jihofrancouzském Montpellier, jejíž následovníci se distancovali od Paříže, kde byl dosud zakořeněný hippokratovský pohled. Přesto se ještě v průběhu celého 18. století můžeme běžně setkat s tradičnějším hippokratovsko-galénovským výkladem tří základních principů života, jimiž byly *spiritus naturalis* (princip výživný: strávené živiny procházejí přes játra do krve), *spiritus vitalis* (princip života i pohybu: vdechovaný vzduch přechází z plic do krve, která přináší život a teplo) a *spiritus animalis* (plynná materie umožňující pokročilejší životní funkce a představující nejvyšší životní princip). Oproti tomu přinesl vitalismus teorii vitální síly či vitálního principu, pracoval s pojmy iritabilita (dráždivost, schopnost reakce na podněty) a senzibilita (citlivost, cití a vnímání počitku) a rozvinul učení o životních silách.¹⁷

Hippokratovsko-galénovské pojetí zdraví či nemoci vycházelo z harmonie čtyř základních tělesných šťáv, kdy chorobu způsobila jejich nerovnováha a popsány a léčeny byly

16 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis*, s. 16–39; Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ, *Tělo mezi medicínou a disciplínou. Proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*, Praha 2014, s. 32–76.

17 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis*, s. 16–39.

pouze příznaky (považované vlastně za nemoc samotnou), nikoli příčiny. Ke znovunastolení správného poměru tělesných šťáv sloužily metody, které měly nadbytečnou šťávu redukovat: přebytek krve tak mělo vyřešit pouštění žilou a přikládání pijavic, hlen měla rozpustit citrónová šťáva a podobně. K dosažení a udržení pevného zdraví byla doporučována střídavá strava a uměřený životní styl prostý velkých duševních pohnutí a vášní. S rozvojem lékařské vědy v dlouhém období raného novověku se přirozeně objevila řada názorů na nahlížení nemocí, jejich klasifikaci dle určených kritérií (dle příznaků, původu či spouštěcího mechanismu) a řazení do různorodých systémů. Zkoumán byl vznik a přenos chorob – ani v 18. století neztratila zcela na významu teorie *miazmat*, choroboplodných výparů, které mohou do těla proniknout pouhým vdechnutím. Další vysvětlení šíření nákazy představovala teorie prvotních semen nemoci ulpívajících na věcech, která ovšem potřebovala k přenosu přímý fyzický kontakt. Tzv. *neohippokratismus* přinesl v době osvícenství nové výklady a určitou rehabilitaci některých Hippokratových názorů, zejména v tom smyslu, že uznal význam okolního prostředí působícího na zdraví jednotlivce i společnosti, čistotu vzduchu a vody. Na důležitosti také získala přijímaná strava a nápoje, tělesná aktivita, spánek i bdělý stav, vylučovací procesy a citová pohnutí. Spolu se vzduchem či světlem byly tyto faktory považovány za „šest věcí nepřirozených“ (*sex res non naturales*), základ veškeré dietetiky, na jejímž dodržování záviselo dobré zdraví, a protipól „sedmi věcí přirozených“ (*res naturales*): tělesných šťáv, z nichž se skládá lidské tělo a jimž odpovídaly různé živly, temperament, orgány či části těla, schopnosti a „duchové“. Škála léčebných prostředků se rozšiřovala, případně byly ty stávající využívány novým způsobem; na některé nové metody léčby, které v Kounicově době vzbudily značnou pozornost, se podíváme dále v textu.¹⁸

K udržení veřejného zdraví přispívaly od druhé poloviny 18. století taktéž reformy lékařské péče podporované Marií Terezií a Josefem II., na jejichž prosazení měl vliv slavný osobní lékař panovnice, Gerard van Swieten, který se zasloužil také o reorganizaci odborného vzdělávání zdravotníků. Od roku 1752 platil pro Moravu a od následujícího roku i pro Čechy a Slezsko *Generální zdravotní řád*: na zdraví obyvatel dohlížely zemské komise a v každém kraji měl působit fyzik (tedy hygienik) a ranlékař (chirurg). V roce 1770 byl vydán *Všeobecný říšský zdravotní řád/normativ* upravující působení rozličných lékařských profesí, který při zemských guberniích zavedl funkci zemských protomediků; také vzniklo několik špitálů, porodnic, ústavů choromyslných a podobně. Již od 20. let 18. století byly prováděny první pokusy o vymýcení pravých (černých) neštovic za použití variolace, kdy byl do ranky v kůži aplikován sušený hnis či lymfa z puchýřků pravých neštovic. Tato metoda se dočkala větší obliby až na sklonku 18. a v 19. století, nicméně už

¹⁸ Tamtéž, s. 16–39, s. 134–135.

v námi sledovaném období měla řadu odpůrců, ale i vlivných příznivců: jejími podporovateli se pod van Swietenovým vlivem stali například sama Marie Terezie a také Václav Antonín z Kounic-Rietbergu.¹⁹

Kounicovy představy o metodách, jimiž si lze udržet dobré zdraví, případně napomoci léčbě zdravotních komplikací, se zřejmě nijak významně nelišily od výše zmíněných dobových názorů na správnou dietetiku.²⁰ Je ovšem třeba říci, že vzhledem ke svému pověstnému puntičkářství i strachu z chorob pojímal některá doporučení poněkud radikálněji. Významným faktorem, který mohl dopomoci zlepšení, ale i zhoršení potíží, byl dle jeho názoru vzduch. Proudící studený vzduch ho, jak o něm bylo všeobecně známé, děsil kvůli možnému přenosu chorob, neméně zásadní roli ovšem u něj hrála „kvalita vzduchu“ – tedy podnebí či obecně prostředí.²¹ Už během své první diplomatické mise v Turíně si stěžoval, že mu tamní vzduch nevyhovuje a zlepšení svých potíží očekával až tehdy, když bude moci odjet na venkov. Ani z nizozemského vzduchu nebyl nadšen. Jak jsme se dozvěděli v první části studie, Václava Antonína trápila během jeho pobytu v Bruselu řada potíží, které zcela nevymizely ani během zpáteční cesty do Vídně. Kromě celkového vyčerpání způsobeného náročnou službou spatřoval příčinu také v nizozemském sláném a vlhkém mořském vzduchu. To ostatně potvrdil i jeho otec Maxmilián Oldřich, který působil jako jeden z přímluvců o jeho propuštění z úřadu. Také rodinné příslušníky a přátele Kounic často nabádal, aby se v případě výskytu komplikací alespoň snažili změnit prostředí a pobývali na místech se zdravějším vzduchem. Takto instruoval svou těhotnou manželku Marii Ernestinu i své přátele: vyslance ve Francii, hraběte Florimonda Clauda de Mercy-Argenteau, či diplomata, vévodu Joãa Carlose de Bragança, u něhož prý zlepšení zdravotních problémů nastalo až tehdy, když si po svém návratu do Portugalska znovu zvykl

19 Tamtéž, s. 40–58, 203–259; krátce také v Pavel BĚLINA – Jan Pavel KUČERA – Jiří KAŠE, *Velké dějiny země Koruny české X. 1740–1792*, Praha – Litomyšl 2001, s. 320–327. K medikalizaci a disciplinaci soudobé společnosti podnětně Daniela TINKOVÁ, *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana – konstanta č(i) historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 115–135, zde s. 124–129.

20 K dobovým názorům, co je a není zdravé, i k vysvětlení původu chorob viz také Robert JÚTTE, *The Social Construction of Illness in the Early Modern Period*, in: Jens Lachmund – Gunnar Stollberg (eds.), *The Social Construction of Illness. Illness and Medical Knowledge in Past and Present*, Stuttgart 1992, s. 23–38, zde s. 29–32.

21 Srov. s případem neapolského vicekrále, hraběte Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu, který své prosby o uvolnění z úřadu zdůvodňoval tím, že jeho zdraví prý neprospívá neapolský vzduch. Andreas PEČAR, *Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI. (1711–1740)*, Darmstadt 2003, s. 50–53; Pia Christina WALLNIG, *Die österreichischen Vizeköniginnen von Neapel (1707–1734). Adelige Amtsträgerinnen im habsburgischen Südtalien*, disertační práce Universität Wien, Wien 2017, s. 146–147.

na tamní vzduch. Během kavalírské cesty syna Josefa Klementa se Kounic u rodinného přítele, knížete Františka Xavera Orsini-Rosenberga, který tehdy působil u florentského dvora jako nejvyšší hofmistr, starostlivě dotazoval na mladíkovo zdraví a kvalitu vzduchu ve městech, kde zrovna pobýval, a uklidnilo ho ujištění, že v zimních měsících mu vzduch v Pise a Florencii může být dokonce prospěšný.²²

Význam přikládá Kounic také stravě, která nesměla být příliš těžká a musela být vhodně zvolena s ohledem na momentální zdravotní stav, počasí, roční období i další okolnosti. Jak dále uvidíme, živě se zajímal třeba o přípravu čokolády, která byla považována jak za luxusní pochoutku, tak za lék.²³ Když se jeho manželka v létě roku 1744 vypravila do Mariazell, aby vyjádřila svou vděčnost za uzdravení po právě prodělané nemoci, nechal jí Václav Antonín do hotelu, kde nocovala, poslat kromě jiných dáreků právě čokoládu, aby posílila její křehké zdraví.²⁴ V době, kdy Marii Ernestinu trápily horečky, jí zase doporučoval konzumovat pokrmy, které by jí příliš nezahřívaly, nerozpalovaly krev a tím horečku nezhoršovaly. V čase manželčina těhotenství se zase staral, aby její strava byla dostatečná co do množství i výživnosti, zajímalo ho, co jedla a zda se v jídle neodbývala.²⁵

Nezanedbatelnou součástí zdraví prospěšného životního stylu pro něj představovala fyzická aktivita, konkrétně jízda na koni.²⁶ Kounic byl proslulým milovníkem koní,²⁷ takže není divu, že se tato záliba promítla i do jeho představ o správném režimu. O svoji křehkou tělesnou schránku i své pohodlí pečoval velmi úzkostlivě, jak dokládá například instrukce pro jeho dva osobní sluhy.²⁸ Jízdu na koni si ale nenechal vzít, neboť pro něj kromě zábavy

22 Viz první část studie, L. ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „*Ma santé est mauvaise actuellement...*“, např. s. 166–168, 171, 175, 177, 179 atd. Srov. se zmínkami o přínosnosti čerstvého vzduchu a obecně o vlivu počasí v případě hraběte Františka Antonína Šporka: R. PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo*, s. 134–135, 138–139.

23 Postupy na výrobu čokoládového nápoje budou zmíněny níže. Na tomto místě si alespoň uvedme recept (psaný Kounicovou rukou) na přípravu chutného a výživného nápoje ze sliv z Tour: na pět sliv připadly dva žejdlíky vody, vše se nechalo čtvrt hodiny povařit a poté se hmota propasírovala přes ubrousek. Nápoj se dle libosti mohl podávat teplý i studený. MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4487, kart. 451, fol. 90.

24 Kounicovo psaní manželce z 13. 6. 1744, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4269, kart. 444, fol. 5–6.

25 K významu stravy při samoléčbě např. R. JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit*, s. 111–112.

26 Také jiní urození pacienti (i když ne zdaleka všichni) oceňovali přínos fyzické aktivity pro dobré zdraví. Kupříkladu Liselotta Falcká soudila, že zahání smutek a melancholii. E. FORSTER, „*From the Patient's Point of View*“, s. 303.

27 K této Kounicově zálibě, která se promítala do různých oblastí jeho života (včetně mecenátu a sběratelství), podnětně G. MAYER, *Kulturpolitik der Aufklärung...*, zde kap. „Ein ungemeiner Pferdeliebhaber“, s. 33–44.

28 Viz koncept instrukce pro Kounicovy osobní sluhy Françoise a Belcoura z 19. 6. 1778, kde Václav Antonín v devíti bodech podrobně rozebírá povinnosti dotyčných, jejich denní rozvrh a poměrně náročnou náplň služby (buď oba, či alespoň jeden z nich mu museli být neustále k dispozici) a na oplátku se zavazuje – pokud bude spokojen – k laskavému zacházení s oběma služebníky, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol.

představovala i prostředek rekonvalescence: „*Mé zdraví se už trochu lepší a já začínám zase jezdit na koni, což mi nepřestává činit dobře a kromě toho mi to také přináší mnoho potěšení, jak víte.*“, psal ženě po jedné z prodělaných nemocí.²⁹ Na své jezdecké umění byl Kounic právem pyšný, a pokud mu to jeho stav i jiné okolnosti dovolovaly, oddával se této aktivitě, o jejímž přínosu pro zdraví byl přesvědčen, i během zimních měsíců, ovšem v uzavřené jízdárně. „*V jezdeckém umění jsem učinil jistý pokrok, pomocí tvrdé práce a rozvážnosti [již] od doby mého dětství a díky tomu ho mám velmi rád – tak, jako obvykle máme rádi to, co děláme dobře, nebo si alespoň myslíme, že to děláme dobře, což je totéž, a bavit jsem se tím zvláště v zimě, kdy si ho nelze užívat venku, avšak protože nyní nemám tento druh koní, které bych mohl příjemně využít mezi čtyřmi zdmi, přiznávám se Vám, že navzdory přínosu, který to může mít pro zdraví, do jízdárny z tohoto důvodu sotva chodím, a rád bych proto našel párek koní, s nimiž mohu něco dělat.*“³⁰

Václav Antonín se během svého života potýkal s četnými zdravotními problémy. Během studií na univerzitě v Lipsku i později v průběhu kavalírské cesty se tyto potíže rozhodl řešit poměrně radikálně: léčebná kúra spočívala v pití kyselky, dodržoval přísnou dietu a k tomu všemu si nechával pouštět žilou. Otci Maxmiliánu Oldřichovi, který na synovy choroby vždy nahlížel poměrně pragmaticky, se tato terapie nijak nezamlouvala. Oprávněně se domníval, že může spíše uškodit a zdraví mladého pána oslabit. Navzdory otcovu nesouhlasu dodržoval Václav Antonín velmi přísný režim i v následujících letech: bylo-li to možné, denně jezdil na koni a omezoval se v jídle, zatímco prodělával různorodé skutečné i domnělé choroby. Otce to zlobilo a připomínal mu, že pokud se bude i nadále takto vyčerpávat, nebude moci dobře sloužit císařskému majestátu.³¹ Mladý hrabě během svých diplomatických misí skutečně uváděl choroby, nevolnosti a vyčerpání – údajně způsobené přepracováním v náročném úřadu – jako hlavní argument pro své žádosti o propuštění

29 „*Ma santé com[m]ence à être un peu meilleure, je commence à reprendre l'usage du cheval, qui ne laisse pas de me faire du bien, outre qu'il me fait beaucoup de plaisir, comme vous savés.*“ Koncept dopisu manželce ze 7. 1. 1747, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4269, kart. 444, fol. 20.

30 „*Jay fait quelque progrès [vpisek: dans l'art de monter à cheval] a force de travail et de reflexion depuis mon enfance et moyenant cela je l'aime beaucoup comme on aime ordinairement ce que l'on fait bien, ou croit bien faire au moins, ce qui revient au même, et mèn amusa surtout pendant l'hiver qui ne permet pas d'en jouir dehors, mais comme je n'ay point actuellement de cette espece de chevaux qui peuvent occuper agréablement entre quatre muraille[s], je vous avoûe que malgré le bien que cela peut faire a la santé je ne va guere au manège que par raison, et je voudrois par conséquent trouver une [sic] couple de chevaux dont je peux faire quelque chose.*“ Blíže nedatovaný koncept dopisu z roku 1769 adresovaný hraběti Janu Karlovi z Dietrichsteina, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4165, kart. 440, fol. 9.

31 G. KLINGENSTEIN, *Der Aufstieg Des Hauses Kaunitz*, s. 182–185. Dále viz: F. A. J. SZABO, *Kaunitz and enlightened absolutism*, s. 20–22. K hypochondrii viz např. M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 222–233; Carmen GÖTZ, *Krankheit als Effekt kultureller Konstruktionen während der Aufklärung. Das Beispiel der Hypochondrie*, in: M. Dinges – V. Barras (eds.), *Krankheit in Briefen*, s. 111–120.

ze služby.³² Aniž bychom se chtěli pouštět do spekulací, nelze se zcela vyhnout myšlence, že si alespoň část problémů mohl způsobit sám svým striktním přístupem k životosprávě a dodržováním extrémně přísného režimu.

Naštěstí nebyly všechny léčebné prostředky, které Kounic využíval, a léčba, již postupoval, takto radikální. Pokud jde o pocity naprostého vyčerpání, jaké zažíval v Nizozemí a k nimž se ještě přidávaly další choroby, byla terapie velmi prostá: toužil především po odpočinku. Pro radu se obrátil až k odborníkům v Paříži a Anglii a i ti mu údajně potvrdili jeho domněnku, že celkové zlepšení jeho stavu může nastat až poté, co bude zbaven svého náročného úřadu a bude si moci dopřát trochu klidu.³³ Ke znovuobnovení zdraví měly dále přispět různé kúry: „*Co se týká mého zdravotního stavu, přepadla mne před několika dny má obvyklá nevolnost, od které jsem se ještě zcela neosvobodil; jsem tím ale o to více motivován pomýšlet na své lepší zaopatření v budoucnu a zajistit brzké jmenování svého nástupce; vidím, že potřebuji klid a tu správnou kúru, [...]*“³⁴ Ozdravný pobyt v lázních si mohl Václav Antonín dopřát až po ukončení mise v Bruselu. Při návratu domů se nějakou dobu zdržel v Cáchách, kde čekal na další rozkazy a konečně si našel prostor na důkladnější řešení svých zdravotních potíží. Před cestou na rodové panství Rittberg si udělal zajíždku do belgického lázeňského městečka Spa, kde mu byla podávána „pročišťující medicína“, dopřál si zde koupele v léčivé vřídelní vodě a také se obcerstvoval hovory s tamními urozenými návštěvníky: „*14. tohoto jsem se odtud odebral a poté, co jsem nejdříve užíval pročišťující medicínu, jsem především započal s vodní kúrou; ta mi již od počátku velmi dobře zabírá a doufám; v budoucnu ještě doufám v její lepší dobré působení; [...]*“³⁵

32 K (sebe)reflexi Kounicova zdravotního stavu a k jeho argumentaci špatným zdravím viz více v první část studie: L. ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „*Ma santé est mauvaise actuellement...*“.

33 Viz první část této studie a také viz post scriptum dopisu hraběti Ulfeldovi z 2. 12. 1745, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz 253–5, Konv. G, fol. 14.

34 „*Betreffend meinen gesundheits Zustand, so bin ich vor etlichen Tügen wiederums mit der gewöhnlichen Unpäßlichkeit befallen worden, wovon mich noch nicht völlig befreÿet finde; ich werde aber andurch um so mehrers angetrieben, auf meine künfftige bessere Verpflegung zu gedenken, und die baldige Ernennung meines Nachfolgers zu betreiben; da ich vor Augen stehe, daß ich der Ruhe und einer rechten Cur nöthig habe, [...]*“ Koncept matce z 27. 4. 1746, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. C, fol. 18–19.

35 „*Ich habe also den 14.ten dieses mich anhero begeben, und nach gebrauchter rheinigungs Medicin vorgestern die Waßer Cur angefangen; Welche mir gleich anfangs sehr gut angeschlagen, und hoffe wovon ich künfftig hin noch bessere gute Würckung anhoffe davon zu verspühren; [...]*“ Koncept otci z 20. 7. 1746, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. C, fol. 11 a také viz psaní hraběti Ulfeldovi z 8. 7. 1746, kde cestu do lázeňského města Spa teprve plánuje, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz 253–5, konv. G, fol. 21–22. Ještě o pár desetiletí později význam koupelí pro posílení nervů i svalů nijak nerozporoval ani takový kritik změkčilosti (i cízích, zejména francouzských, kulturních vlivů), jakým byl hrabě František Josef Kinský. Teodora SHEK BRNARDIĆ, *Die Verbesserung der adeligen Privaterziehung in Prag. Patriotische Vorschläge des Grafen Franz Joseph Kinský (1739–1805)*, in: Gabriele Haug-Moritz – Hans-Peter Hye – Marlies Raffler (eds.), *Adel im*

Pod zmíněnou pročišťující medicínou se zřejmě skrývala purgativa (dnes bychom spíše užíli termínu laxativa), tedy projímadla, která patřila po celé období raného novověku k oblíbeným metodám léčby, i když o jejich účincích se jistě dalo pochybovat – obzvláště v případech, kdy byl pacient již značně oslaben. Hrabě a později kníže Kounic je do péče o svou tělesnou schránku zařazoval pravidelně a s oblibou, přičemž zkoušel různé a různé účinné receptury. Své oblíbené dokonce posílal lékařům, aby mu je připravili: „*Můj drahý Kornbecku, zítra ráno musím purgovat a pan Kössler by byl raději, kdyby se jednalo o medicínu, na kterou jsem již zvyklý a jejíž recepturu v kopii přikládám, než o nějakou jinou. Potřebuji Vám nyní toto psaní doručit co nejrychleji a požádat Vás, abyste mi tu medicínu přijel vyrobit, [...]*“³⁶

Dalším z tradičních léčebných postupů bylo pouštění žilou, o němž se věřilo, že tělu uleví od přebytku krve, od krve nekvalitní, a dokonce i od melancholie.³⁷ Již bylo zmíněno, že u Kounice je užívání tohoto prostředku, který jej mohl opět spíše oslabovat, doloženo už v mládí. Také jej s oblibou doporučoval svým blízkým. Například manželce Marii Ernestině, která tou dobou nosila pod srdcem svého šestého potomka Josefa Klementa, radil, aby si nechala pustit žilou, a to alespoň jeden litr.³⁸ O čtyři desetiletí později doporučoval ze své pozice poučeného laika lékaři Kryštofu Molinarimu, který ošetřoval tou dobou už dosti oslaběného Josefa Klementa, aby synovi ve vhodný čas podal purgativa a několikrát mu pustil žilou. Věřil totiž, že dobře nastavená pročišťovací léčba přispěje ke zmírnění opakujících se horeček, které byly provázány krutými bolestmi hlavy. O synově léčbě měl Václav Antonín velmi konkrétní představu: „*Můj syn je zasažen přetrvávající horečkou: sídlo nemoci u takové horečky je obvykle v útrobach; a protože je horečka doprovázena silnou bolestí hlavy, jsme o to více oprávněni se domnívat, že v této oblasti došlo k nahromadění*

“langen” 18. Jahrhundert, Wien 2009, s. 61–72, zde s. 69. Pro mladší období (19. a 20. století) viz k tématu lázeňství publikace V. Hanulíka (např. Vladan HANULÍK, *Historie nekonvenčních léčebných praktik v době profesionalizace medicíny: vznik a vývoj lázní Gräfenberg v 1. polovině 19. století*, Pardubice 2017).

36 „*On doit me purger demain matin, mon cher Kornbeck, et Mr Kössler aime mieux que ce soit avec la medecine à laquelle je suis deja accoutumé et dont copie est ci-jointe, qu'avec une autre. Je suis moyennant cela dans la necessité de Vous envoyer au plus vite cet exprés, pour Vous prier, de venir faire la medecine, [...]*“ Koncept Kounicovu oblíbenému lékaři Vilému Fridrichovi Kornbeckovi z 5. 8. 1763, v němž je zmiňován další lékař, který se o Václava Antonína v té době staral, pan Kößler. MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4263, kart. 444, fol. 1. Lékaři, kteří o Kounice pečovali, jsou podrobněji rozebráni v první části studie, L. ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „*Ma santé est mauvaise actuellement...*“ s. 182–186.

37 Srov. s Liselottou Falckou, která tuto proceduru upřímně nesnášela a pochybovala o jejím prospěchu, ovšem občas se jí na nátlak okolí musela podrobit. E. FORSTER, „*From the Patient's Point of View*“, s. 303, 309–311; dále viz R. JÜTTE, *The Social Construction of Illness*, s. 34.

38 Josef Klement se narodil 22. 11. 1743, takže hraběnka mohla být v té době ve čtvrtém či pátém měsíci těhotenství. Viz Kounicův dopis ženě z 6. 7. 1743, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4269, kart. 444, fol. 3–4.

hnilobných materií. „Rozum a zkušenost mne poučily, že u tohoto typu nemoci, a ostatně u jakýchkoli takovýchto přetrvávajících horeček, poté, co pomocí jednoho pořádného či dvou středních pouštění žilou ulevíme tepnám, nemáme spěchat s použitím dostatečných, ale dobře sestavených projímadel, a když nepokračujeme v jejich podávání, dokud horečka neklesne [vpisik: necháme nemocného zemřít], je vše ostatní zbytečné. Proto Vás vyzývám, pane, abyste tuto metodu neprodleně použil, a věřím, že nemůže způsobit nic špatného, ale naopak pravděpodobně okamžité uzdravení pacienta. Za tímto účelem Vám proto posílám recept na purgativum, které mně samotnému zachránilo v podobném případě život a od té doby jsem jej mnohokrát s úspěchem použil; jediná věc, na níž trvám, je, abyste na něm nic neměnil, pokud se budete řídit mou radou.“ [...] „Poznámka: poté, co lék, který bez podráždění zřídka použijeme dvakrát či třikrát, způsobí první projímání, nemocný může podle své chuti, pokud bude mít žízeň či sucho v ústech, užít čas od času lehký bujón nebo pít lehkou limonádu či vodu, podle toho, co má nejraději.“³⁹ Jak jsme se dozvěděli v první části studie, trpěl Josef Klement, podobně jako jeho otec, řadou dalších zdravotních potíží (kromě již zmíněných šlo o problémy se zrakem, bolesti na hrudi, jež mohly být způsobené souchotinami, o hemoroidy a katar), které byly konzultovány s řadou odborníků – například během jeho kavalírské cesty muselo být dokonce v Itálii svoláno lékařské konzilium v čele se slavnými lékaři Domenicem Brogiamim a Giuseppem Taddeim. Veškeré snahy byly však nakonec marné, jeho stav se s postupujícími roky horšil, a nakonec hrabě zemřel ve věku pouhých 42 let.⁴⁰

39 „Mon fils est attaqué d'une fièvre continue: le siege du mal dans ces sortes de fièvre, est ordinaire[me]nt dans les visceres; et l'on est d'autant plus fondé à le supposer dans l'engorgement de matieres putrides dans cette partie, que la fièvre est accompagnée de mal de tête insistant. Le raisonnement et l'expérience m'ont appris que, quand dans cette sorte de maladie, et même dans toutes les fièvres continues quelconques, après avoir détendu les artères, par une bonne ou deux mediocres saignées, on ne se hâte pas d'employer des évacuans suffisants mais bien composés, et qu'on ne les continue pas jusqu'à ce que la fièvre baisse [vpisik: on laisse mourir le malade] et toute autre chose quelconque est inutile. Je Vous conjure donc, Monsieur, d'employer cette méthode sans différer, et je crois pouvoir le faire, parce qu'il ne peut en resulter aucun mal, mais ains [sic] au contraire vraisemblablement la prompte guérison du malade. Je Vous envoie à cet effet la recette de la purgation, qui m'a sauvé la vie à moi-même en pareil cas, dont je me suis servi maintes fois du depuis et toujours avec succès; et la seule chose sur laquelle j'insiste, sans aucune n'y fassiez aucun changement, supposé que Vous Vous déterminiez à suivre mon conseil.“ [...] „Nota. Dez après que le remede, lequel rarement fait aller au dela de deux ou tout plus trois fois, sans aucune irritation, a fait faire une premiere dejection, le malade peut, selon son bon plaisir, s'il a soif ou qu'il se sente la bouche seche, prendre de tems à autre du bouillon leger, ou boire de la limonade legere ou de leau selon ce qu'il aimera mieux.“ Kounicův koncept Molinarimu z 9. 3. 1782, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. B, fol. 90–91. Kryštof Molinari, další Kounicův oblíbenec, jehož služeb využíval minimálně od 40. let 18. století až téměř do lékařovy smrti v roce 1784, byl podrobněji představen v první části studie.

40 Viz první část studie: L. ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „Ma santé est mauvaise actuellement...“, s. 177–179. Josef Klement byl diplomatem v císařských službách: působil ve Stockholmu, Petrohradu, a nakonec byl vyslán do Madridu, zemřel ale dříve, než dorazil do cíle své cesty, a je pohřben v Barceloně.

Již dříve také bylo naznačeno, že zdravotní potíže se zcela nevyhnuly ani Kounicově jediné dceři, Marii Antonii. V jejím případě se jednalo o problémy se zrakem, které se u ní vyskytly ve velmi raném dětství (patrné byly již v kojeneckém věku) a zřejmě byly způsobeny jakýmsi útvarem na očním víčku, či tím, že bylo víčko buď přespříliš zbytnělé, nebo přivřené. Malá hraběnka se narodila 16. května 1745 a již na konci tohoto roku bylo zvažováno radikální řešení: operace. Václav Antonín pobýval tou dobou na misi v Bruselu a o dceřině léčbě rozhodoval na základě informací, jež mu poskytl jeho manželka a matka, a také na základě konzultací s lékaři. I v tomto případě bylo svoláno konzilium, jehož se účastnili uznávaní odborníci své doby. Komisi předsedal slavný Gerard van Swieten, dalšími členy byli schopní praktici dr. von Zwenghofen a Jan Karel Weber von Führenberg a také dva chirurgové jménem Janedeine a Jan František Schlegelhofer, později byli dotázáni ještě blíže neurčený doktor Martin a chirurg Ferdinand Ruprecht.⁴¹ Odborníci se však nemohli shodnout na tom, kdy, či spíše zda vůbec zákrok provést: chirurg Schlegelhofer se domníval, že se malá slečna obejde bez operace, kterou by stejně bylo obtížné provést, podobně se vyslovil dodatečně oslovený chirurg ve službách knížete z Lichtensteina. Naproti tomu dr. Weber a chirurg Ferdinand Ruprecht soudili, že nápravu nelze zjednat jinak než operací, i když bude obtížně uskutečnitelná.⁴²

Váhal i samotný Kounic. Péči o dceru rozhodně nechtěl zanedbat, avšak radikálního kroku se obával. Navíc vycházel ze své osobní zkušenosti: jeho samotného totiž dříve, snad také ještě v dětství, postihly obdobné problémy a na vnitřní straně levého očního víčka mu prý rostl jakýsi útvar. Žádná léčba tehdy nezabrala, ale nález za tři roky sám od sebe

Otcovy slávy nedosáhl, a i pro současné badatele stále zůstává ve stínu Václava Antonína. Constantin VON WURZBACH, *Kaunitz-Rietberg, Joseph Clemens Graf*, in: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 11. Theil, Wien 1864, s. 65.

- 41 Gerard van Swieten je postava všeobecně známá, navíc byl představen v první části studie, co se týká ostatních lékařů, podařilo se jednoznačně identifikovat pouze Jana Karla Webera von Führenberg (1693–1750), jež byl roku 1731 povýšen do šlechtického stavu a poté si pořídil pozemky v Melku (Friedrich Freiherr VON SCHWEICKHARDT, *Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich unter der Ens, durch umfassende Beschreibung aller Burgen, Schlösser, Herrschaften, Städte, Märkte, Dörfer, Rotten, C., C., topographisch-statistisch-genealogisch-historisch bearb., und nach den bestehenden vier Kreisvierteln gereihet*, sv. 20–21, Wien 1838, s. 64). Zmínka o panu von Zwenghofen se objevuje v několika dobových publikacích, ovšem bez dalších údajů (Franz Xaver MEZLER, *Preisfrage, welche Methode ist die beste, veraltete Geschwüre an den untern Gliedmassen zu heilen?... Mit einem Anhang practischer Beobachtungen [Gekrönte Preisschrift]*, sv. 2, Wien 1791, s. 149), podobné je to s chirurgem Janem Františkem Schlegelhoferem (Johann Baptist SCHÖNWETTER, *Kayserlicher Und Königlicher Wie auch Ertzhertzoglicher Dann Dero Haupt- und Residentz-Stadt Wien Staats- und Standes-Calendar, Auf das Gnaden-reiche Jahr... Mit einem Schematismo gezieret. Cum privilegio Caesareo speciali*, Wien 1752, s. 372). Co se týká ostatních, mohlo se jednat o místní lékaře a chirurgy, ale také o doktory a ranhojiče, které zaměstnávali Kounicovi přátelé a známí.
- 42 Viz tři nedatované a nefoliované dopisy od panů Schlegelhofera, Martina a Ruprechta uložené v OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1.

zmizel. Proto se nakonec ve shodě s matčíným názorem rozhodl operaci odložit a doufal, že vývoj bude podobný, jako tomu bylo u něj. „*Podle toho, co jste mi ve Vaší dobrotě radila, je mým záměrem přidržet se pouze vnějších léčebných prostředků, rozhodně nebudeme provádět žádnou operaci a vyčkáme, co tato malá porucha, která se může sama rozplynout, za rok, dva nebo tři udělá, zdá se mi, že by bylo směšné do té doby přemýšlet jinak, [...] doufám, že tento problém se může vyřešit s věkem, a to i bez léčení, jak jsem již viděl u více podobných případů, mezi nimi i v případě toho, co jsem měl já sám na levém oku [...], je jisté, že vždy bude čas operaci provést, ale ta musí být tím posledním řešením, a bylo by tedy absurdní chtít ji využít nyní.*“⁴³

Kromě jiných neduhů trpěl závažnými potížemi s očima i Kounicův dlouholetý přítel, výše zmíněný Ranieri de Calzabigi. Jednalo se buď o opakované záněty (snad těžké záněty spojivek), nebo možná i o zákal – šedý či zelený. Spolu s častými vlnami slabosti a melancholie mu znesnadňovaly každodenní fungování, ať už se jednalo o návštěvy patronů a přátel, či o čtení a psaní, což byl pro něj jako pro literáta a vzdělance vážný problém. Nejen na Kounice, ale prakticky na všechny potenciální dobrodince ve svém okolí se proto snažil zapůsobit barvitými popisy svých chorob a domoci se tak jejich podpory.⁴⁴ Léčba, kterou ke zmírnění očních potíží podstupoval, tradičně spočívala v užívání rozličných léků, i když nás konkrétní podávaná medicína může poněkud překvapit: „*Byl jsem nucen užít destilované bylinky proti kurdějím spolu s destilátem z hadince. Polykám tuto medicínu už 15 dní, ale zatím mi příliš neulevilo. Říká se, že působí dlouhodobě. Přeji si to. Mé oči jsou naplněny bludy. Myslím, že vidím to, co nevidím.*“⁴⁵ Ony „byliny proti kurdějím“ Calzabigi blíže neupřesňuje; kvetoucí nať hadince obecného se ve formě koupelí a obkladů využívala při léčbě kožních a žilních chorob, při revmatismu a vnitřně, i přes jedovatost alkaloidů, které obsahuje, při zánětech průdušek a trávicího traktu.

43 „*Selon ce que Vous avez eu la bonté de me suggerer et mon intention positive etant [vpisek: que l'on s'en tienne jusqu'icy aux remèdes externes], qu'on ne fasse absolument aucune opération jusqu'à ce que l'on voye dans un, deux, ou trois ans ce que ce petit accident, qui peut être se dissoudra de lui-même deviendra, il me semble, qu'il seroit ridicule de penser autrement jusqu'ici, [...] j'espère, que cet accident se passera peut être avec l'age et même sans remède, comme j'en ai vu passer plusieurs semblables, et entre autres celui que j'ai eu moi même à l'œil gauche [...], il est certain qu'on sera toujours à tems d'en faire l'opération, qui doit être le dernier de tous les remèdes, et qu'il seroit par consequent absurde de vouloir employer à présent.*“ Kounicův koncept listu matce z 12. 12. 1745, OeStA, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart. 405, konv. C, fol. 13–14. Srov. s případem knížete Waltera Xavera z Dietrichsteina, kdy ve 20. let 18. století k operaci v oblasti oka skutečně došlo: L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc*, s. 186.

44 L. ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „*Ma santé est mauvaise actuellement...*“, s. 179–182.

45 „*on me fait prendre des distillés d'herbes anti-scorbutiques avec une distillation de viperes. J'avale ce remède depuis 15 jours; je ne suis pas bien soulagé. Il opere à la longue, dit-on. Je le desire. Oculi mei repleti sunt illusionibus; je crois voir ce que je ne vois pas.*“ Calzabigihovo dopis z 8. 12. 1780, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4129, kart. 439, fol. 32–42.

Vzhledem k faktu, že se Václav Antonín potýkal s různorodými neduhy již od mládí, nepřekvapí nás, že se v jeho účtech objevují léky a prostředky zlepšující zdraví. Co se týká konkrétních léků, které užíval on sám i jeho blízcí, jsme detailně informováni pouze pro určitá období. Například rozsáhlý účet vedený mezi lety 1734–1743 obsahuje z velké většiny výdaje za knihy, ovšem nalezneme zde i léčiva – třeba dvakrát lahvičku slavné „*eau des Carmes*“ po jednom zlatém. Jednalo se o odvar z meduňky a dalších bylin ve směsi s bílým vínem a destilovanou vodou, dalšími složkami receptury byla například andělíka lékařská, citrónová kůra, skořice, semínka koriandru, muškátový oříšek atd. Kromě jiného měl tento elixír zmírňovat únavu, působit proti nespavosti a tišit rozjitřené nervy. Posloužil celé řadě pacientů, mezi nimiž nechyběly významné osobnosti: kardinál Richelieu měl údajně tuto vodičku vždy při ruce a na cestách doprovázela i hlavního hrdinu této studie.⁴⁶ Dalšími položkami byla šťáva z plodu sladkého cedrátu za čtyři zlaté (tato odrůda citrónu se dodnes používá jak v kosmetice, tak i pro léčbu dýchacích obtíží, překyseleného žaludku a obecně zažívacích potíží, zmírňuje bolesti hlavy, stres, nespavost, křeče, působí proti horečce a má fungovat i proti kurdějím), či práce lékaře z Yorku Edmunda Deana o lázeňství v Anglii (*Spadacrene Anglica, or the English Spa Fountain*, London 1626) – jak již víme, Kounic rád užíval minerální vodu i lázeňské kúry.⁴⁷

Některá léčiva byla dovážena ze zahraničí: třeba ke konci roku 1742 prodělal Kounicův otec Maxmilián Oldřich úraz a blíže neurčený medikament byl dopraven až z Paříže. Tuto službu měl zprostředkovat buď habsburský vyslanec ve Francii (v letech 1741–1744 zastával funkci envoyé obchodník Paul Gundel), či jeho sekretář.⁴⁸ Sám Václav Antonín si nechával posílat své oblíbené léky z domova i zahraničí do míst, kde zrovna vykonával diplomatickou misi. Například do Turína, kde se jeho zdraví příliš nedařilo, mu bylo z Vídně doručeno několik lotů různých „esencí“ a prášků v celkové hodnotě přes 31 zlatých.⁴⁹

Nejvíce z dosud dohledaných účtů pochází z počátku 40. let 18. století, kdy bylo Václavu Antonínovi lehce přes třicet let.⁵⁰ Jeho zdravotní potíže dosáhly vrcholu během jeho pobytu v Bruselu, z této doby se ovšem účetní doklady zřejmě neuchovaly v takové míře, můžeme tedy jen spekulovat o tom, zda se jeho výdaje za léky podobaly těm z minulých let, či zda je dalece předčily. Nákupy léčiv bývaly zaznamenávány pro období několika měsíců, ale i pro

46 Z rozsáhlé literatury k této tinktuře viz např. Amédée BOYER, *Eau de mélisse des Carmes Déchaussés de la rue de Vaugirard. Monographie historique et médicale...*, Seconde édition, Paris 1860.

47 Účet vedený (či zpětně doplněný) od 22. 3. 1734 do 14. 12. 1739, resp. 4. 1. 1743 (tehdy byly výdaje znovu zkontrolovány a dluhy doplacený), OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol.

48 Post scriptum Kounicova psaní Fridrichu Augustovi z Harrachu z 25. 11. 1742, OeStA, AVA Wien, FA Harrach, Fam in spec. 541, nefol. Gundel zároveň v Paříži působil jako agent a informátor Kounicova otce Maxmiliána Oldřicha.

49 Účet ze 7. 11. 1743, OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol.

50 Zpravidla půlroční (či alespoň několikaměsíční) účty pokrývající část 40. let 18. století jsou uloženy v OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol.

delší časové úseky, jsou pečlivě rozepsány po jednotlivých dnech, kdy byly léky pořízeny, u každé položky je uvedena cena, u některých dokonce i způsob dávkování, na základě jaké receptury byly připraveny („*prášek doktora Michela / doktora Daimba*“), nebo to, zda byly určeny pro jiného člena rodiny („*prsní čaj pro mladého pana hraběte Ernesta*“). Kounic byl v pravidelném kontaktu zejména se dvěma lékárnami, které mu dodávaly zboží. S brněnskou U Zlaté koruny, kde na správné vyúčtování dohlížel apatykář František Karel Ignác Müller, a dále s lékárnou U Černého orla, která se zřejmě také nacházela v Brně. Zde mu medikamenty připravoval František Antonín Beer, s nímž spolupracoval už Kounicův otec, Maxmilián Oldřich. Po smrti starého hraběte se tento lékárník obrátil na Václava Antonína s prosbou o doplacení dluhu a své služby mu poté poskytoval i v následujících letech, kdy už Kounic v Brně nepobýval.⁵¹

Položek, které byly pravidelně objednávány pro Kounice, jeho rodinu i ostatní členy jeho domácnosti, byla celá řada: léčivé čaje a přísady do pokrmů, oleje (lněný i ze sladkých mandlí), bylinky, kořená a plody (rebarbora, šalvěj, výluh z chrpových květů a květů šafránu, moruše, máta, mast ze sladkého dřeva – tedy lékořice, šťáva z kyselého zelí...), růžový med, zubní prášek, ústní voda, klystýry a projímadla, prostředky proti bolesti v krku, nadýmání, kataru a pro dobré zažívání, theriak (tedy univerzální protijed či všelék, v tomto případě vyrobený ze smaragdu), spermacet (vorvanina, jež se využívala proti kašli, při plicních chorobách a průjmeh i k přípravě mastí), rybí tuk, terpentýn, rtuť, prášek z drahých kamenů, račí oči (Krebsaugen, jinak také Lapidés Cancrorum či Oculi Cancrorum, kulovité útvary usazené v hlavách či žaludcích říčních raků, které měly mírnit přílišnou kyselost v těle a ředit hustou krev), drcený cukr, majoránková voda a máslo, různé prášky, vodičky, masti, směsi, balzámy, kapky, vykuřovadla, obklady a obvazy... Většinu ze zmíněných kupoval Kounic hned několikrát za účtované období.⁵²

Protože nejsou účty vedeny za přesně určený časový interval, ale za různě dlouhá období, lze se ohledně nějaké průměrné sumy vydané za léky jen dohadovat; do vyhodnocení vydajů je také nutné zahrnout různé výjimečné útraty, ať už se jednalo o luxusnější přípravky pořizované jen sporadicky, či o vyšší spotřebu léků v době zhoršení stavu pacienta. Kupříkladu od konce září 1741 do konce února 1742 utratil hrabě U Zlaté koruny sumu 56 zlatých 52 krejcarů a zároveň od poloviny února do konce října 1742 U Černého orla částku 65 zlatých a 25 krejcarů... Účty byly většinou sestavovány zpětně a důkladně

51 Viz vyúčtování za léky pro Maxmiliána Oldřicha z 9. 3. 1747 za roky 1743, 1744 a 1745 v celkové hodnotě 74 zlatých a 38 krejcarů. OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol.

52 Srov. s medikamenty běžně užívanými u francouzského královského dvora o několik desetiletí dříve, které se ale od výše zmíněných nijak výrazně neliší: E. FORSTER, „*From the Patient's Point of View*“, s. 311–313, a dále také viz léčbu, kterou podstupoval hrabě František Antonín Špork ve 30. letech 18. století, při níž byla akcentována i fyzická aktivita: R. PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo*, s. 127–130, 136–139.

kontrolovány hrabětem, resp. jeho úředníky, a lékárníky, velmi často byla lékárnám nejdříve vyplacena jen část dlužné sumy a zbytek byl dorovnán později; fakt, že je třeba vyrovnat účty s lékárnami, ostatně zmiňují i jiné doklady ze sledovaného období.⁵³ Již hotové medikamenty (projímadla, klystýry, čaje připravené k léčbě konkrétního neduhu apod.) bývaly logicky o něco dražší než suroviny, z nichž se léky teprve vyráběly. První zmíněné většinou přesahovaly částku jeden zlatý za položku, ostatní se pohybovaly v rádech desítek krejcarů.⁵⁴

Léčebné či kosmetické prostředky nacházíme i v účetní a jiné dokumentaci, která se netýká striktně léčiv. Jsou v ní zachyceny například „pudr na ruce“, opět mandlový olej, pomáda, paruka, či lahvičky jistě „*eau de la Raine Hongrie*“ po 51 krejcarech. Pod tímto tajemným názvem (správně *eau de Hongrie*, či *eau de la reine de Hongrie*) se skrývá slavný parfém vytvořený již na konci 14. století pro Alžbětu Uherskou, manželku krále Karla Roberta z Anjou, již podle pověsti pomáhal uchovávat její pověstnou krásu. Tato tinktura měla kromě lahodné vůně také účinky léčebné a terapeutické, používala se při potížích s játry, bolestech břicha, žloutence, revmatismu a bušení srdce, a kromě Kounice si ji oblíbil například Ludvík XIV., který si s její pomocí léčil revma, či madame de Sévigné.⁵⁵

Spíš jen pro zajímavost zde ještě uvedme další zázračný prášek, jehož popis se dochoval v kounicovském rodinném archivu. Jedná se o „*polvere mirabile di S. Paolo trovata nella terra di Rocca Secca*“, tedy o „zázračný prášek svatého Pavla“ vyráběný v městečku Roccasecca v italské provincii Frosinone v Laziu, jemuž přinesl proslulost. Tento všelék se připravoval ze

53 Například v rozsáhlém účtu z 11. 5. 1744 sestaveném Kounicovským úředníkem Wallstättenem stojí, že je třeba ještě doplatit lékárníkovi od Černého orla (František Antonín Beer) za rok 1742 částku 50 zlatých a lékárníku Müllerovi z Brna (František Karel Ignác Müller od Zlaté koruny) 40 zlatých. Dále viz (zřejmě) torzo účtu z 13. 3. 1747 se zmínkou o zaplacení 50 zlatých bližší neurčenému lékárníkovi, OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol.

54 Výhradně výdajů za léky se týkají čtyři obsáhlé účty (ostatní obsahují i položky jiného druhu): dva nejstarší se liší pouze v období, které pokrývají (28. 9. 1741–30. 1. 1742 a 28. 9. 1741–24. 2. 1742), vyúčtovaná suma (52 zlatých a 26 krejcarů) i položky jsou stejné, oba sestavil František Karel Ignác Müller od Zlaté koruny, první byl sepsán neurčeného dne roku 1742, k druhému byla doplněna poznámka o zaplacení částky 40 zlatých dne 28. 8. 1743. Další účet pokrývá dobu 12. 2. – 22. 10. 1742, celkem se jedná o útratu 65 zlatých a 25 krejcarů a objednávku přijal František Antonín Beer od Černého orla; dne 24. 7. 1743 bylo z celkové sumy zaplaceno 50 zlatých. Beer sestavil také poslední obsáhlejší účet: ten se týká zhruba půl roku mezi 4. 1. a 22. 6. 1747 s celkovou útratou pouhých 28 zlatých a 9 krejcarů, sestaven byl 22. 12. toho roku a na vyúčtování i proplacení dalších nedoplatek dohlédl Antonín Josef Karel von Thavon z Vídně, jež možná působil v tamní Apotheke zum Goldenen Engel. Všechny tyto účty jsou uloženy v OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol. Pro konkrétní příklad viz edice jednoho z dochovaných účtů v příloze této studie.

55 Paul DORVEAUX, *L'eau de la reine de Hongrie*, Bulletin de la Société d'histoire de la pharmacie, vol. 6, no. 19, 1918, s. 358–361 (dostupné online z URL: <https://www.persee.fr/doc/pharm_0995-838x_1918_num_6_19_1309>, [cit. 15. 4. 2021]). Tinkuru zmiňují účty pokrývající období od 20. 11. 1746 do 1. 1. 1747 a od 15. 2. do 1. 3. 1747 (oba sestavil Kounicův sekretář Antoine a zkontroloval pan Binder z Krieglsteinu). OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol.

stejných dílů sušeného hořce, rdesna, byliny s poetickým názvem všedobr horský a třemda-
vy bílé, všechny složky se jemně rozdrtily v hmoždíři a prášek se poté podával při horečce,
podagře, nevolnosti, po hadím kousnutí a při ochablosti střev. U tohoto medikamentu
však bohužel chybí záznamy o tom, že ho Kounic skutečně užíval.⁵⁶

Kounicovy průměrné výdaje za služby lékařů lze z důvodu torzovitosti pramenů od-
hadnout jen obtížně. V první části studie již bylo řečeno, že u jeho dvora působili lékaři
pravidelně a dlouhodobě. Plat lékaře je pro období 1751–1754 zahrnut v ročním vyúčtování
(jednalo se o sumu 50 zlatých pro roky 1751–1753 a 41 zlatých a 41 krejcarů v roce 1754),
jednalo se však zřejmě pouze o jakýsi základ – další služby a zákroky byly propláceny
zvlášť.⁵⁷ K diskuzi nad problémy členů rodiny trvalejšího rázu byla svolávána lékařská
konzilia. Vyjma jediného údaje (kvůli potížím Kounicovy matky bylo v březnu 1747 svoláno
konzilium pod vedením nám již známého doktora Molinariho, jemuž bylo poté vyplaceno
8 zlatých a 16 krejcarů) se však bohužel nepodařilo doložit konkrétní částku.⁵⁸ Kvůli
akutním příhodám byli pochopitelně oslovení i jiní odborníci – s některými Kounic
spolupracoval déle, jiní mu posloužili jen krátkodobě. Kupříkladu dříve uvedený doktor
Lintz inkasoval za kúru pro Kounicova bratra Jana Josefa Aloise 33 zlatých a 36 krejca-
rů, doktor Schneider za bližší neurčenou kúru 25 zlatých a 12 krejcarů a ošetřovatelka
nemocných 8 zlatých.⁵⁹

Zajímavou položkou, která se objevuje v účtech za luxusní předměty dovezené z Paříže,
jsou brýle. Jak Kounic naznačil, již v mládí ho postihly jakési bližší nespecifikované problémy
s očima, jeho zrak se také mohl zhoršit s postupujícím věkem. Nákupy i používání brýlí jsou
doloženy jak v účtech, tak i v osobní korespondenci. Například v lednu 1763 si zakoupil
u pařížského optika jménem George dvoje brýle na blízko a schránky pro ně. Nejednalo se
o malý výdaj: zaplatil za ně 336 zlatých.⁶⁰ Další nákup brýlí mu ve francouzské metropoli
zprostředkoval jeho přítel a habsburský ambasador ve Francii, hrabě Florimond Claude de
Mercy-Argenteau, který se ještě předtím raději podrobně informoval o tom, které budou

56 MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4487, kart. 451, fol. 16–18; dále viz Giovanni Battista CAPELLO –
Vincenzo GARZIA, *Lessico farmaceutico-chimico del signor Giovambattista Capello con la Nuova
aggiunta de' piu moderni rimedi*, Venezia 1769, s. 10; Giovanni GUARINI, *Dizionario farmaceutico
galeno-chimico magistrale e officinale... compilato da Giovanni Guarini*, Napoli 1825, s. 229.

57 Účet z 18. 2. 1749 a účty dvora z 50. let, MZA Brno, fond Ústřední správa a ústřední účtárna Kouniců,
inv. č. 410, kart. 45, fol. 131, 198.

58 Viz torzo účtu z 13. 3. 1747 podepsaného Binderem z Kriegelsteinu, OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora
50–1, nefol.

59 Vyúčtování za dobu od 26. 1. 1741 do 11. 9. 1742, MZA Brno, fond Ústřední správa a ústřední účtárna
Kouniců, inv. č. 410, kart. 45, fol. 183–186.

60 Tento nákup je zachycen v potvrzení o zaplacení zmíněné sumy za brýle podepsaném panem Georgem
dne 26. 1. 1763 a v soupisu Kounicových útrat ze dne 21. 3. 1764, OeStA, HHStA Wien, Große Korre-
spondenz, kart. 405, konv. A, fol. 117, 112.

nejkvalitnější: „Využil jsem odjezdu markýze Molinariho, abych Vaší Jasnosti mohl poslat bezbarvé brýle, které si přála; nejlepší znalci v tomto oboru je prozkoumali a usoudili, že jsou mnohem lepší než brýle anglické, rovněž mně samotnému bylo umožněno, abych se o tom přesvědčil, a věřím, že se nemýlí.“⁶¹ V dopise určeném Kounicově příbuzné, hraběnce Leopoldině Kinské, si dokonce „velký kancléř“ ze sebe udělal legraci: „Pobavila byste se, kdybyste viděla vážného kancléře, jak se s brýlemi na nose snaží přimět Vaše marionety tančit tak, aby si zasloužily potlesk diváků, mezi nimiž se kromě jiných nacházel i velvyslanec nejkřesťanštějšího krále; [...]“⁶²

Přesné recepty na výrobu léků, které Kounic a jeho blízcí užívali, bohužel zatím k dispozici nemáme, i když nám může něco napovědět alespoň předpokládané složení výše uvedených tinktur a prášků. Ve větší míře se však naštěstí dochovalo několik receptů na přípravu čokolády, které byly Kounicovi zaslány, případně si je sám vyžádal na svých známých; zdá se, že většina z nich pochází z Itálie, kde měla výroba tohoto nápoje dlouhou tradici. Čokoláda byla ještě v období raného novověku považována nejenom za luxusní pochutinu, ale také za lék: bývala podávána buď samotná jako medicína, či v různých směsích (svařená s vodou, mlékem, skořicí, vanilkou nebo bylinkami) jako podpurná složka léčby.⁶³ Kounicův enormní zájem o tuto lahůdku potvrzuje lístek s receptem, který si vlastnoručně zapsal roku 1763 podle postupu, dle něhož připravoval čokoládu sluha markýze Viscontiho: při výrobě tohoto nápoje se nepoužívala vanilka, ale pouze kakao, jemný cukr a skořice.⁶⁴ Podle dalšího z receptů bylo třeba kakao svařit s vodou (na jeden šálek čokolády jeden a půl šálku vody, na dva hrníčky dva šálky vody), přičemž na jeden šálek připadly dva loty kakaa a na dva tři loty. Směs se zahřívala nad plamenem a po

61 „Je profite du depart de M.^r le marquis Molinari, pour avoir l'honneur d'envoyer à V^{otre} altesse la lunette achromatique qu'Elle a désiré; les meilleurs connoisseurs en ce genre, l'ont examiné, et jugé de beaucoup superieure aux lunettes angloises, et autant qu'il m'a été possible de m'en assurer par moi-même, je crois qu'ils ne se sont point trompés.“ Mercyho psaní z 2. 7. 1768, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4320, kart. 446, fol. 140–141.

62 „Vous auriez bien ri, si Vous aviez v^u un grave chancelier avec des lunettes sur le nez faisant danser vos marionettes et sans vanité de façon à meriter les applaudissem[en]ts de ses spectateurs, parmi lesquels se trouvoit etre entre autres l'ambassadeur du Roi T[rès] C[hrétien]; [...]“ (V této době, v letech 1771–1774, byl francouzským velvyslancem ve Vídni Louis René Édouard de Rohan, budoucí kardinál.) Viz dvě verze Kounicova konceptu hraběnce (Maria Leopoldina M^{ón}ika Kinská, manželka Františka Josefa Kinského, rozená Pálffy de Erdöd (1729–1794); hrabě Rudolf József Pálffy se oženil s Kounicovou sestrou, Marií Eleonorou) z 10. 2. 1772, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4259, kart. 444, fol. 26, 28.

63 Doložený je kupříkladu případ knížete Waltera Xavera z Dietrichsteina, v jehož léčbě byla čokoláda poměrně hojně zastoupena a byla mu podávána svařená s mlékem: L. MARŠÁLKOVÁ, *Zdraví a nemoc. Z dobových publikací viz např. pojednání profesora pražské lékařské fakulty Leonarda Ferdinanda MEISNERA, ...de Caffé, chocolatae, herbae thee ac nicotaniae natura, usu et abusu anacrisis...*, Norimberg 1721, či heslo v Zedlerově lexikonu: Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 5, Halle – Leipzig 1733, sl. 2165–2167.

64 MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4487, kart. 451, fol. 135.

vychladnutí ji bylo možno znovu roztavit a použít. Postup byl přejat z oblasti italského Piemontu; jak víme, působil Kounic v první polovině 40. let na diplomatické misi v Turíně. Zde prý bývalo zvykem vše připravit v předvečer a teplá čokoláda se v nádobě nechala přes noc – údajně pak mnohem více voněla.⁶⁵ Podle jiného receptu z roku 1781, který byl v Miláně zřejmě sestaven přímo pro Kounice, se čokoládový nápoj vyráběl z 25 liber toho nejvyššího kakaa, osmi liber nejjemnějšího cukru a jedné a půl unce skořice, přičemž mělo být dohlédnuto na to, aby kakao nebylo příliš kalné.⁶⁶

Starost o vlastní tělesnou schránku i zdraví jeho blízkých se u Václava Antonína z Kounic prolínala s péčí o zdraví veřejné. Výše již zaznělo, že často dopřával sluchu radám lékaře v císařských službách Gerarda van Swieten, jenž se kromě jiného podílel na reformě studia medicíny a jehož si vážil a podporoval ho. Tím ale jeho snaha o zlepšení lékařské péče i zdravotního stavu všech vrstev obyvatelstva monarchie nekončila. Jak ještě dále uvidíme, setkávaly se u Kounice staré i nové informace a objevy z této oblasti s velkým zájmem.⁶⁷ Jako osvíceného ducha, za něhož se považoval, jej zaujaly také výhody variolace či inokulace – výše uvedeného prvotního očkování proti neštovicím. Tato choroba byla skutečným postrachem, podléhali jí jak prostí lidé, tak ti nejurozenější, svou daň si vybraly i v císařském domě. Před pravými (černými) neštovicemi si nikdo nemohl být jistý a ty, kdo přežili, hyzdily po zbytek života ošklivé jizvy po puchýřcích.⁶⁸

V kounicovském rodinném archivu se zachoval zajímavý dokument, a sice soupis tří otázek a odpovědí týkajících se inokulace z 1. dubna 1768. Ty byly Václavu Antonínovi zaslány až z Londýna Mathewem Matym, sekretářem tamní Královské společnosti (Royal Society for the Improvement of Natural Knowledge), který je konzultoval s benátským vyslancem, a kníže si k nim připsal vlastnoruční poznámku („*Questions et réponses sur l'inoculation*“).⁶⁹ Zasluhou lady Mary Wortley-Montagu se v Británii povědomí o této formě boje proti neštovicím šířilo již od 20. let 18. století, v Habsburské monarchii můžeme

65 Tamtéž, fol. 118–119.

66 Tamtéž, fol. 20. Dále viz Tamtéž, fol. 48 (čokoláda z kakaa svařeného se skořicí). Čokoládu zřejmě Kounic kupoval pravidelně a neobával se za ni vydat větší sumy – například dle nedatovaného účtu se jednorázově jednalo o 10 zlatých a 16 krejcarů, dále bylo zakoupeno i nádobí na podávání tohoto nápoje. MZA Brno, fond Ústřední správa a ústřední účtárna Kouniců, inv. č. 410, kart. 45 fol. 184.

67 Viz např. lékařská doporučení a prostředky proti moru z 15. 5. 1739 či popis složení vykuřovacích prášků proti morové nákaze zaslanych z Petrohradu roku 1772, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4487, kart. 451, fol. 102–103, 111.

68 K tématu podrobně D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis*, s. 205–259.

69 Francouzsky psaný soupis otázek a odpovědí z 1. 4. 1768 (zřejmě jde pouze o kopii), MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4487, kart. 451, fol. 138–139. V této době (mezi 3. 8. 1764 a 25. 9. 1768) v Londýně operoval benátský diplomat Cesare Vignola: *Venetian Diplomatic Agents in England*, in: Rawdon Brown (ed.), *Calendar of State Papers Relating To English Affairs in the Archives of Venice*, Volume 1, 1202–1509, cxxii–cxxix (British History Online URL: <<http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/venice/vol1/cxxii-cxxix>>, [cit. 15. 4. 2021]). K londýnské Royal Society viz Thomas THOMSON,

hledat počátky právě v roce 1768. Gerard van Swieten byl tehdy panovnící, jíž neštovice v předchozích letech sebraly několik potomků i dalších příbuzných, zmocněn k tomu, aby do Vídně povolal holandského lékaře Jana Ingenhousze (1730–1799), který v Anglii studoval metodu očkování pomocí neštovičné lymfy.⁷⁰ Jistě tedy není náhodou, že se v této době státní kancléř Václav Antonín z Kounic-Rietbergu začal o tuto problematiku podrobněji zajímat: nechal si detailně vysvětlit, jaký je v Londýně za rok poměr mezi očkovánými a zemřelými, v čem vlastně tato metoda spočívá a jaké jsou efekty a benefity očkování. Autor dokumentu zároveň upozorňuje na očkovací pokusy anglického lékaře Thomase Dimsdala (1712–1800), jehož práce *The present method of inoculating for the small-pox* z roku 1767 a z následujícího roku *Tracts on inoculation written and published at St Petersburg in the year 1768* byly v té době horkou novinkou, i na činnost a metody dalšího z anglických lékařů, Roberta Suttona.⁷¹

Samostatnou kapitolou je v Kounicově případě veterinární léčba, konkrétně péče o dobré zdraví jeho milovaných koní.⁷² V dochovaných pramenech jsou zachyceny jak zlomky účtů, tak i odborné publikace k tématu. Jak dokládají údaje k vyúčtování z počátku roku 1746, nerozpakoval se Václav Antonín za léčbu koní vydat větší sumy: zvěrolékař Michel Paüwels (či Panwels) ošetřoval kupříkladu bolesti břicha, ramenních kloubů, nohou, potíže s očima či úpal, přičemž cena jednotlivých zákroků se pohybovala mezi dvěma a čtrnácti zlatými.⁷³

Kounic se v této oblasti také sám aktivně vzdělával a komunikoval s tehdejšími předními znalci, zejména s „panem de Sind“. Jednalo se o barona Jana Baptistu von Sind (1709–1776), jenž v Kolíně velel jízdnímu pluku, zastával tu funkci trucksasa a později prvního štolmistra, také byl členem několika učených společností a proslul jako autor ceněných prací pojednávajících o jezdeckém umění i o léčbě koní (uvedme například *L'art du manège* z roku 1766 a *Manuel du cavalier, qui renferme les connoissances necessaires pour conserver le cheval en sante, & pour le guerir en cas de maladie* z roku 1761).⁷⁴ Byl odborníkem zejména

History of the Royal Society, from Its Institution to the End of the 18 Th Century, London 1812, seznam prezidentů, sekretářů a dalších hodnostářů na s. 13–15, zde s. 14.

70 D. TINKOVÁ, *Zákeřná mefitis*, s. 209–210.

71 MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4487, kart. 451, fol. 138–139.

72 K chodu koní v rodině Kouniců obecně Tereza RANDÝSKOVÁ, *Šlechtický chov koní v období raného novověku. Příklad moravské větve rodu Kouniců*, Časopis Matice moravské 138, 2019, č. 2, s. 261–277.

73 Viz účet z 25. 2. 1746 za nákupy a léčbu koní v uplynulém roce a potvrzení od lékaře koní Michela Paüwelse/Panwelse z téhož data o tom, že léčil Kounicovy koně. Celkové výdaje dosáhly podle prvního z účtů 124 zlatých a 9 krejcarů, u potvrzení bylo doplněno dalších 11 zlatých a 17 krejcarů. OeStA, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol.

74 Jean-Baptiste HUZARD, *Médecine humaine et vétérinaire. Equitation. Sociétés littéraires. Bibliographie. Biographie Catalogue des livres, dessins et estampes de la bibliothèque de feu M. J.-B. Huzard*, Svazek 3, Paris 1842, s. 356, heslo č. 3888. Extrakt z *Manuálu kavalíra* je uveden např. v Antoine BOUDET (vyd.), *Journal oeconomique, ou memoires, notes et avis sur l'agriculture, les arts, le commerce, & tout*

na léčbu vozhrivky (francouzsky *morve*), závažné choroby lichokopytníků, která může být přenosná i na člověka a která se projevuje horečkami, krvavým či hnisavým výtokem z nosu, kašlem, vředy či uzlíky v nosní dutině. Václav Antonín s ním byl skrz svého informátora barona de Francken⁷⁵ v písemném kontaktu, a dokonce se ho v 60. letech 18. století snažil získat do svých služeb. Panu de Sind kancléřův zájem nesmírně lichočil, ovšem s přijetím místa váhal – dostal totiž další prestižní nabídku. Na doporučení francouzského rezidenta sídlícího toho času v Bonnu směřoval k francouzskému královskému dvoru a o detailech svého působení se již domlouval prostřednictvím markýze de Langeron (nejspíše Charles Claude Andrault, markýz de Maulévrier-Langeron, velitel infanterie a guvernér města a hradu Brest) s vojevůdcem, diplomatem a ministrem Étienneem Françoisem, markýzem de Stainville, vévodou de Choiseul. De Sind se nějakou dobu rozmýšlel, ale do Kounicových služeb nakonec, zdá se, nevstoupil. Slíbil mu ale poslat své výše zmíněné práce, respektive pouze *Manuál kavalíra*; na *Umění manéže* teprve pracoval a hodlal jej dodat, až bude dokončeno. Publikace pak ke Kounicovi putovaly opět přes barona de Francken a byl mu zaslán taktéž extrakt chystaného spisu *Micrografia artis equestris & veterinae. Par Mons. de Sind, colonel d'un régiment de cavallerie & premier ecuyer de son Altesse electorale de Cologne*.⁷⁶

Z neznámého zdroje, snad také baronovým prostřednictvím, k němu dorazila i doporučení, jak se starat o nemocné koně (*Explication. De la propriété de l'electuaire preservatif contre la morve des chevaux et de la facon qu'on doit observer pour en faire usage*), nejspíše z pera pana de Sind, i recept na medicínu k léčbě vozhrivky. Onen „lektvar“ se mísil s medem a připravoval se z šesti uncí „etiopského minerálu“ (mohlo se jednat o nerost saussurit či pazourek),⁷⁷ čtyř uncí cinabaritu (rumělká) a osmi uncí mouky ze sojových bobů. Podával

ce qui peut avoir rapport à la santé, ainsi qu'à la conservation & à l'augmentation des biens des familles, & c., Paris, Mai 1767, s. 217–223.

75 Jeho totožnost se nepodařilo jednoznačně doložit, ale zřejmě se jednalo o syna známého diplomata Jana Bernharda von Francken (1668–1746), který byl falckým vyslancem u císařského dvora, v Řezně či v Kolíně. Jeho syn Jan Jindřich († 1782) šel v otcových stopách a také působil jako falcký vyslanec u říšského sněmu v Řezně. Ernst Heinrich KNESCHKE, *Neues allgemeines deutsches Adels-Lexicon, III. Band*, Leipzig 1861, s. 314–315, zde s. 315.

76 Viz kopii dopisu od pana de Sind baronovi de Francken z Bonnu z 26. 12. 1763, z téhož data a místa také extrakt z dopisu barona de Reuschenberg baronovi de Francken a extrakt z dopisu markýze de Langeron panu de Sind z Paříže z 10. 12. 1763, v němž markýz chválí jeho talent a přemlouvá ho, aby se ve Francii usadil. MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4477, kart. 450, fol. 54, 55. Extrakt spisu *Micrografia artis equestris & veterinae...* je uložen Tamtéž, fol. 55. Soupis dobových publikací o koních přináší např. Frederick Henry HUTH, *Works on horses and equitation. A bibliographical record of hippology*, London 1887.

77 Popis „etiopského minerálu“ (Hornstein, roche de corne, corneus) je uveden v: Jacques Chr[istophe] VALMONT DE BOMARE, *Mineralogie, oder Neue Erklärung des Mineral-Reichs: darinnen jeder zu diesem Reich gehörige Körper in die natürlichste Ordnung gestellet, auch desselben Eigenschaften und Gebrauch angezeigt werden, mit Tabellen, aus dem Französischen übersetzt*, Svazek 1, Dresden

se buď suchý, ve formě prášku ke vdechnutí, či smíchaný s vodou.⁷⁸ Další odbornou prací vztahující se k veterině, kterou je třeba zmínit, je *Traduction d'anciens ouvrages latins relatifs à l'agriculture et à la médecine vétérinaire* od Charlese Françoise Saboureux de La Bonneterie. Podle seznamu knih ke koupi z roku 1773 si kníže zakoupil pouze třetí a čtvrtý díl této publikace, jelikož předchozí dva již vlastnil. Stojí za povšimnutí, že díly III a IV vyšly v roce 1772 a 1773, kníže je tedy objednával ihned, co byly vydány.⁷⁹

Také část odborné lékařské literatury, kterou Václav Antonín kupoval, byla ve své době horkými novinkami. Třeba *Préceptes de santé ou introduction au dictionnaire de santé* od Anselma Louise Bernarda Bréchilleta Jourdaina, které stály 10 livrů a do Vídně byly poslány v lednu 1773, vyšly v Paříži v předchozím roce. O něco dříve zřejmě vyšla trojdílná publikace, která měla výše zmíněné *Předpisy předcházet* (*Dictionnaire de santé, Introduction au Dictionnaire de santé a Dictionnaire de chirurgie et de pharmacie, pour servir de suite au Dictionnaire de santé*), ani ona ale neunikla Kounicovu zájmu, vyžádal si všechny tři díly a zaplatil za ně 15 livrů.⁸⁰ Novinkou bylo pojednání o střídmosti (či střizlivosti) vydané v Paříži roku 1772 od Leonarda Lessia *De la sobriété et de ses avantages ou le vrai moyen de se conserver dans une santé parfaite jusqu'à l'âge le plus avancé*, jenž stálo 1, 16 livrů.⁸¹ Ze stejné doby pochází brožurka o léčbě a potírání venerických chorob *Moyens certains et peu couteux de détruire le mal vénérien* z pera Jacquese Josepha de Gardanne, jenž byl uznávaným odborníkem na tuto problematiku a mimo jiné i zakladatelem časopisu *Gazette de la santé* (ten vycházel v letech 1773–1789). Knížečka prý šla na odbyt tolik, že na svůj výtisk musel čekat i kníže Kounic; nového vydání se dočkala ještě v roce 2018.⁸²

Nedlouho po jejím publikování v Haagu roku 1759 si Václav Antonín za 3,12 livrů vyžádal druhé vydání publikace od lékaře působícího ve Worchesteru a člena Královské lékařské koleje v Edinburgu, Jamese Mackenzieho, *Histoire de la santé et de l'art de la conserver. Ou exposition fidèle de tout ce que les médecins & les philosophes tant anciens*

1769, s. 132–135. K saussuritu (saussurite, pierre de corne, cornéenne) John PINKERTON, *Petrology. A Treatise on Rocks*, Svazek 1, London 1811, s. 354–362.

78 Nedatovaný popis, jak bojovat s vohřivkou (možná jde o opis či extrakt vycházející z drobné brožurky *Des maladies des chevaux et des moyens de les guérir*, jejímž autorem je de Sind). MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4477, kart. 450, fol. 56–59.

79 Seznam knih ke koupi z roku 1773, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4490, kart. 451, fol. 7–10.

80 Datum vydání se zatím nepodařilo přesně doložit, ale lze předpokládat, že v Paříži vyšla v roce 1770 či 1771 (mezi lety 1767–1770 se jednalo o možnosti vydání tohoto spisu, vytištěn byl Philippem Vincentem: Pierre SUE, *Dictionnaire portatif de chirurgie, ou Tome IIIe du Dictionnaire de santé, contenant toutes les connoissances, tant théoriques que pratiques, de la chirurgie...*, Paris 1771, s. 742–744).

81 Seznam knih poslaných knížeti do Vídně v lednu 1773, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4490, kart. 451, fol. 8–9.

82 Soupis knih ke koupi z roku 1773, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4490, kart. 451, fol. 7–10. K novému vydání v nakladatelství Gale Ecco Editions viz: *Moyens Certains Et Peu Couteux de Détruire Le Mal Vénérien. Par J. J. Gardane, ... (French Edition)*, Michigan 2018.

que modernes, ont prescrit de plus intéressant pour la conservation de la santé, nebo za dva livry Monroovu práci o vodnatelnosti z roku 1760, *Essai sur l'hydropisie et ses différentes espèces, par Monro fils, trad. de l'anglais, avec une planche*.⁸³ Představený zlomek knih byl vydán v Paříži, lze se proto domnívat, že tyto publikace putovaly k Václavu Antonínovi, tak jako mnoho dalších věcí, které si z francouzské metropole nechával posílat, přes kontakty jeho přítele a toho času habsburského ambasadora ve Francii, Florimonda Clauda, hraběte de Mercy-Argenteau.⁸⁴

Z „nefrancouzských“ zmiňme jako drobný příklad třeba osmý díl pojednání o anatomii *De re anatomica oratio* od parmského profesora anatomie Michela Girardiho vydaný tamtéž roku 1781 a dále o něco starší objemné anatomické dílo *Septemdecim tabulae quas nunc primum edit atque explicat iisque alias addit De structura mammarum et De tunica testis vaginali Michael Girardi...* od Giovanniho Domenica Santoriniho z Parmy z roku 1775 s dodnes ceněnými rytinami, na němž se podílel i Girardi.⁸⁵ Knihy od italských autorů snad mohl svému patronovi a příteli zprostředkovávat Ranieri de Calzabigi či některý z jeho kontaktů. Uvedené publikace samozřejmě nelze považovat za kompletní výčet Kounicových knih s lékařskou tematikou, ale pouze za drobný vzorek dokládající jeho zájem o toto téma i fakt, že byl o knižních novinkách velmi dobře informován a často si je nechával zasílat nedlouho po jejich vydání. V urozené společnosti ovšem určitě nepředstavoval výjimku; budování kvalitních knihoven, v nichž byly kromě řady dalších témat zastoupeny také práce vztahující se k lékařství, zdraví a nemocem, bylo mezi vzdělanci a urozcenci raného novověku v podstatě samozřejmostí. Velké obliby se dočkaly jak příručky a postupy k zachování dobrého zdraví, tak i odbornější (často právě anatomická) pojednání.⁸⁶ Zda Kounic výše uvedené práce skutečně četl, či zda v některých případech sloužily pouze k doplnění jeho

83 Účet z 21. 3. 1762 za knihy zasláné z Paříže s potvrzením o zaplacení od knihkupce jménem Capitaine, HHStA Wien, Große Korrespondenz, kart 405, Konv. A, fol. 120–121.

84 Pařížský trh vydavatelských a nakladatelských počínů patřil ve studovaném období k absolutní špičce, publikovány zde byly práce ze všemožných oborů, medicínu nevyjímaje. Na zajímavém příkladu vydávání hudebních děl to dokládá Jana FRANKOVÁ, *Instrumentální tvorba Carla Ditterse von Dittersdorfa u pařížských nakladatelů*, Carl Ditters von Dittersdorf. Kontexty a perspektivy (= Musicologica Olomucensia 30), 2019, s. 95–115.

85 Seznam publikací vytištěných v královské tiskárně v Parmě, o jejichž zakoupení měl Kounic zájem. MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4490, kart. 451, fol. 15–16, zde fol. 16.

86 Srov. např. se zajímavou publikací mapující rozsáhlou francouzskou knižní sbírku Marie Ernestiny rozené ze Schwarzenberku a provdané z Eggenbergu: Jitka RADIMSKÁ, *Knihovna šlechtičny. Francouzské knihy Marie Ernestiny z Eggenbergu na zámku v Českém Krumlově*, České Budějovice 2007, lékařské knihy, které byly (dle jejich opotřebování i vpisků) hojně využívány, viz na s. 83 a také v příloženém katalogu prací. Pro další příklad viz opět Liselottu Falckou: E. FORSTER, *From the Patient's Point of View*, s. 316–318. Z dobových doporučení uvedme třeba slavnou příručku-báseň podtrhující význam nejen tělesného, ale také duševního zdraví: *The Art of Preserving Health* od Johna Armstronga z roku 1744, kterou edičně zpracoval Adam BUDD, *John Armstrong's The Art of Preserving Health: Eighteenth-Century Sensibility in Practice*, Farnham 2013.

knížní sbírky, je otázkou. Podrobnější výzkum této problematiky na konkrétním příkladu velkého kancléře by byl určitě na místě.

Zprávy o nových objevech na poli medicíny se k Václavu Antonínovi nedostávaly pouze díky literatuře. Jako vzdělaný muž, osvícenec a významný státník měl pochopitelně i jiné informační zdroje. Cílem této studie není rekonstrukce těchto sítí (nehledě na to, že mnoho záslužné práce již bylo odvedeno autory výše zmíněných starších publikací), proto si zde pojdme uvést jako příklad dvě „kauzy“, jež upoutaly zájem soudobé (nejen) učené společnosti. Že se v osmnáctém století, zejména v jeho druhé polovině, dařilo všemožným vědeckým objevům, není třeba zdůrazňovat. Kupříkladu francouzské elity prý byly – jak uvádí Simon Schama – přímo posedlé „vědeckou učeností“, ovšem ani někteří urozenci a vzdělanci z jiných zemí za těmi francouzskými nijak nezaostávali a živě se zajímali o všemožné více či méně seriózní objevy a novinky. Vědecké i populárně naučné časopisy o nich přinášely podrobné zprávy a zvaly na veřejně přístupné a hojně navštěvované přednášky, kde byly nové myšlenky představovány širokému publiku.⁸⁷ Na své si tak přišli i ti inovátoři, na něž bychom dnes hleděli minimálně s podezřením, případně bychom je rovnou označili za podvodníky. Dotyční se zpravidla snažili uchýlit pod ochranu vlivných osob, které tak jejich počínání dodaly váhu.

Jedním z nich byl i původem švýcarský lékař Franz Anton Mesmer (1734–1815), jenž bývá považován za praotce psychoterapie a hypnózy.⁸⁸ Mesmer nejdříve získal doktorát z filozofie na univerzitě v Ingolstadtu a poté, v roce 1766, také z medicíny, když na vídeňské univerzitě obhájil svoji disertaci *De planetarum influxu*, v níž již můžeme spatřovat prvopočátky jeho neortodoxních názorů: ve vesmíru rozpoznal mocnou sílu, jež mohla mít při správném využití léčivé účinky. Jeho novátorská léčebná metoda spočívala v přikládání magnetů a později pouze terapeutových rukou, z nichž proudila k nemocnému ona ozdravná energie, případně také zmagnetizovaných předmětů (lana, tyče a podobně) k postiženým částem těla. Léčba měla několik fází: první byla krize, která následovala po probuzení

87 Simon SCHAMA, *Občané. Kronika Francouzské revoluce*, Praha 2004, zde s. 68–69, 149–157 atd.

88 Mesmer sám byl autorem četných prací a k jeho životu, metodám, dílu, následovníkům a vlivům jeho učení existuje téměř nepřehledná literatura. Mesmerův případ je hojně zastoupen již v dobovém tisku (*Wienerisches Diarium*, *Journal de Médecine*, *Gazette de Santé* a mnohé další) a kromě historiků až do dnešních dnů poutá pozornost také lékařů a psychologů. Za všechny zmiňme alespoň vzorek: Robert DARNTON, *Mesmerism and the End of the Enlightenment in France*, Cambridge 1968, kde autor kromě jiného podnětně poukazuje také na politické souvislosti a dopady mesmerismu. Na zajímavou souvislost mesmerismu s uměním zase upozorňuje Michael YONAN, *Messerschmidt's Character Heads. Maddening Sculpture and the Writing of Art History*, New York 2018. Autor originálním způsobem hodnotí uměleckou tvorbu sochaře Franze Xavera Messerschmidta (1736–1783) a na rozdíl od jiných, kteří tohoto sochaře považovali za blázna, vnímá jeho slavné „charakterové hlavy“ (soubor 52 bust s expresivními výrazy) jako zobrazení jednotlivých fází Mesmerovy léčby a změn mentálního stavu, které přinášela; na některých bustách jsou dokonce patrné (zmagnetizované) provazy, které terapeut při léčbě využíval. Další drobné odkazy na literaturu viz dále v poznámkách.

pacientových vnitřních magnetických sil a provázely ji expresivní projevy jako křeče, pocení, třes, pláč. Následovalo totální zklidnění a tělesná i mentální otupělost (tzv. „spánek smyslů“) a konečně léčebný spánek, během něhož se tělo samo uzdravovalo. Mesmer tyto postupy poprvé vyzkoušel v hlavním městě monarchie na přelomu let 1773 a 1774: jeho pacientkou byla hysterická Franziska Österlinová, která po léčbě pocítila okamžitou úlevu. Zpráva o zázračném doktorovi se po Vídni rychle roznesla a do jeho ordinace začal proudit zástup pacientů (především z vyšších společenských vrstev), které léčil během individuálních sezení i skupinových magnetoterapií. K jeho přátelům patřila i rodina Mozartových, a jelikož Mesmer své seance často doprovázel hrou na skleněnou harmoniku, sám Wolfgang Amadeus složil pro tento zvláštní nástroj dvě skladby.⁸⁹

Mesmer by býval rád dodal svým metodám punc vědeckosti, publikoval řadu prací a snažil se získat uznání ze strany akademické obce, ta ho ovšem odmítala brát vážně a i ti, které jeho objev zaujal, byli spíše zdrženliví.⁹⁰ Na jeho pojednání *Sendschreiben über die Magnetkur an einen auswärtigen Arzt* z 5. ledna 1775 publikované ve *Wienerisches Diarium*, které bude důležité i pro tuto studii, zareagovala berlínská akademie věd, ovšem negativně. Nato se Mesmer vydal na cesty po Evropě, během nichž uzdravoval nemocné a získával četné příznivce i odpůrce. Na věhlasu mu přidalo vyléčení slepé pianistky, skladatelky a „zázračného dítěte“ Marie Terezie Paradiesové (1759–1824)⁹¹ v roce 1777. Dívce se prý po intenzivních magnetoterapiích, které absolvovala během delšího pobytu v jeho vídeňském domě, vrátil zrak. Zlí jazykové ovšem tvrdili, že se Paradiesová stala lékařovou milenkou, což vyvolalo skandál; olej do ohně přilil také fakt, že Mesmer už nyní léčil pouze přikládáním rukou, což bylo považováno za společensky zcela nepřijatelné. Na léčitele byla povolána mravnostní policie, takže raději Vídeň opustil.

89 O souvislosti mesmerismu s hudbou existuje řada (většinou psychologicky zaměřených) publikací. Viz např. David A. GALLO – Stanley FINGER, *The power of a musical instrument. Franklin, the Mozarts, Mesmer, and the glass armonica*, *History of Psychology*, Nov. 3 (4), 2000, s. 326–343; Stanley FINGER – William ZEITLER, *Benjamin Franklin and his glass armonica: from music as therapeutic to pathological*, *Progress in Brain Research* 216, 2015, s. 93–125.

90 Seznam dobových publikací, dopisů a článků v odborných periodících (opakovaně vycházely např. ve *Wienerisches Diarium*, *Journal de politique et de littérature*, *Journal encyclopédique*, *Gazette de Santé...*) pojednávajících o mesmerismu, které odráží tehdejší debaty, spory a značně rozdílné názory na tento objev, uvádí např. Carl Alexander Ferdinand KLUGE, *Versuch einer Darstellung des animalischen Magnetismus, als Heilmittel*, Svazek 2, Wien 1815, s. 45; dále viz Simon MIALLE, *Exposé par ordre alphabétique des cures opérées en France par le magnétisme animal: depuis Mesmer jusqu'à nos jours (1774–1826). Ouvrage où l'on a réuni les attestations de plus de 200 médecins, tant magnétiseurs que témoins ou guéris par le magnétisme, suivi d'un catalogue complet des ouvrages français qui ont été publiés pour, sur ou contre le magnétisme*, Paris 1826.

91 Také Paradiesová dodnes vzbuzuje velkou pozornost, např. Marion FÜRST, *Maria Theresia Paradis: Mozarts berühmte Zeitgenossin*, Köln – Weimar – Wien 2005. Její léčbu Mesmer podrobně popisuje: Franz Anton MESMER, *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal*, Geneve – Paris 1779, s. 39–65.

Nějakou dobu pak působil ve Švýcarsku, načež se v roce 1778 vydal zkusit štěstí v Paříži. Také zde si rychle našel své příznivce i odpůrce, a aby obhájil své učení, vydal zde roku 1779 svou slavnou práci *Mémoire sur la découverte du magnétisme animal*, ani ta ovšem akademiky nepřesvědčila. Jeho nejvýznamnější podporovatelkou byla sama královna Marie Antoinetta, která mu dokonce nabídla stálé místo s ročním platem 20 000 franků, Mesmer to ale odmítl a znovu se vydal na cesty. Poté se však do Paříže znovu vrátil a založil zde Společnost harmonie (*Société de l'harmonie*), jejíž členové platili členský poplatek a měli povinnost zachovávat mlčenlivost, aby neodhalili tajemství magnetismu. Během revoluce Mesmer Paříž opustil a opět cestoval po Evropě; zemřel roku 1815 ve švýcarském městečku Meersburg am Bodensee. Mesmerova charismatická osobnost a zejména jeho učení vzbuzovaly značné vášně, kromě četných odpůrců měl také řadu pokračovatelů a po vzoru Společnosti harmonie vzniklo mnoho dalších podobně zaměřených uskupení.⁹² Magnetismus a jeho účinky byly několikrát podrobeny odbornému přezkoumání,⁹³ ovšem za Mesmerova života se mu ze strany akademické obce velkého uznání nedostalo a dá se říci, že snad nebylo známé osobnosti, která by vůči němu nezaujala vyhraněný postoj.⁹⁴

Jak asi už můžeme tušit, jedním z těch, o jejichž podporu Mesmer velmi stál, byl i Václav Antonín z Kounic-Rietbergu. Ve vídeňském archivu jsou k tomuto případu uloženy dva

92 V Mesmerově době patřili k jeho nejvýznamnějším přívržencům Amand-Marie-Jacques de Chastenot, markýz de Puysegur (1751–1825), Étienne Félix d'Henin de Cuvillers (1755–1841) či abbé Faria (1756–1819). Svým dílem inspiroval četné další terapeuty, léčitele a vymítače, kteří se buď k jeho myšlenkám přikláněli, či se proti němu ostře vyhrazovali. Jeho postupy byly srovnávány především s metodami katolického kněze a vymítače Johana Josefa Gassnera (1727–1779). Také on vzbuzoval značné kontroverze a bavorská akademie věd dokonce na podzim roku 1775 svolala několik autorit, aby se k němu vyjádřily. Mezi pozvanými byl i Mesmer, který v Mnichově při té příležitosti představil svůj výzkum a byl zdejší akademií jako jednou z mála přijat. Ke Gassnerovi se vyjádřil v tom smyslu, že prý nevědomky také používá metodu animálního magnetismu. Karl BAIER, *Mesmer versus Gassner. Eine Kontroverse der 1770er Jahre und ihre Interpretationen*, in: Maren Sziede – Helmut Zander (eds.), *Von der Dämonologie zum Unbewussten. Die Transformation der Anthropologie um 1800*, Berlin 2014, s. 47–84, zde s. 50–51; H. C. Erik MIDELFORT, *Exorcism and Enlightenment. Johann Joseph Gassner and the demons of eighteenth-century Germany*, New Haven 2005. Dále např. Christopher MCINTOSH, *Eliphas Lévi and the French Occult Revival*, 2011, s. 32, 55–61; Martin STAHL (ed.), *Der Briefwechsel zwischen Samuel Hahnemann und Clemens von Bönninghausen. Quellen und Studien zur Homöopathieggeschichte, Svazek 3*, Stuttgart 1997, s. 200 atd.

93 Např. *Rapport des commissaires chargés par le roi de l'examen du magnétisme animal*, Paris 1784.

94 Za zmínku určitě stojí ohlas, jaký vyvolal Mesmerův případ v Americe, kde se proti němu v 80. letech 18. století ostře vymezovaly některé významné osobnosti (Thomas Jefferson či Benjamin Franklin), noviny i tamní American Philosophical Society. Jeho velkým příznivcem se naopak stal slavný Gilbert du Motier, markýz de La Fayette. Markýz, který podobně jako hlavní hrdina této studie s oblibou sledoval všemožné vědecké novinky a vynálezy, se s Mesmerem seznámil v Paříži v roce 1778, stal se členem Společnosti harmonie a mesmerismus nadšeně představoval v dopisech svým přátelům v čele s Georgem Washingtonem. Dne 12. 8. 1784 dokonce La Fayette o mesmerismu na výstavě ve Philadelphii přednášel před členy American Philosophical Society. Laura AURICCHIO, *The Marquis. Lafayette Reconsidered*, New York 2014, zde viz kapitoly 9.1, 9.2, 9.3, 9.4 a 12.1.

zajímavé doklady. V první řadě se jedná o francouzskou verzi výše zmíněného Mesmerova dopisu z 5. ledna 1775 (*Sendschreiben über die Magnetkur an einen auswärtigen Arzt*) ze stejného data, nyní s titulkem *Copie d'une lettre de Mr. A[nton] Mesmer docteur en medecine à un medecin etranger*.⁹⁵ Jde o podrobný popis účinků animálního magnetismu a zároveň i o jeho obhajobu v očích čtenáře. Mesmer zde přibližuje svoji cestu k této léčebné metodě, která započala již sepsáním výše zmíněné disertace, v níž odhalil podobnosti mezi zákony vesmíru a fungováním lidského těla. Dopis byl původně adresován uznávaným odborníkům, mezi nimiž byl například dvorní astronom Maxmilián Hell (1720–1792) nebo lékař Johan August Unzer (1727–1799). Ke knížeti se mohlo psaní dostat právě jejich prostřednictvím, neboť s učenici z různých oborů pěstoval čilé a vzájemně obohacující kontakty.⁹⁶

Mesmerovým prvním velkým úspěchem bylo vyléčení Franzisky Österlinové, jejíž případ dopis přibližuje. Mladou ženu podle něj sužovaly snad všechny představitelné zdravotní potíže: „*Dvacetiosmiletá dívka, která trpěla od nejranějšího věku symptomy slabosti nervového systému, se dostala do mého domu v té nejhorší křečovitě nemoci, která se u ní po dobu zhruba dvou let několikrát opakovala. K hysterické horečce se přidávaly křeče, neustálé zvracení, záněty v různých orgánech, zadržování moči, bolesti zubů, hrozná bolest uší, melancholie, prudké změny nálad zacházející někdy v záchvaty vzteku, mdloby, slepota, dušnost, kontrakce svalů a další neméně hrozná okolnosti, které se objevovaly a trvaly několik dnů za sebou.*“⁹⁷ Žádná léčba nepomáhala, potom ovšem Mesmer na tělo nemocné aplikoval

95 OeStA, HHStA Wien, StK, Wissenschaft und Kunst, fol. 168–171.

96 Jezuita Maxmilián Hell byl vpravdě renesanční muž: teolog, filozof, překladatel, historik, kartograf, gymnaziální profesor a člen řady evropských učených společností; nejvíce jej proslavilo jeho astronomické bádání, podíl na založení několika observatoří (od roku 1755 byl císařským dvorním astronomem) a také jeho expedice za severní polární kruh na dánský ostrov Vardö. Mesmer zřejmě Hella léčil, ale neúspěšně, což položilo základ Hellovým antipatiím vůči němu. Mesmer jej zase obvinil z toho, že mu chce jeho objev ukrást. Pravdou ovšem je, že se Hell využitím magnetů sám odborně zabýval a tvrdil, že objevil výrobu vhodně tvarovaných magnetů (oblouky, kruhy, kříže, srdce...) využitelných k léčbě; po publikování Mesmerova objevu s ním vedl živou debatu prostřednictvím svých spisů, jíž byla v této době plná Vídeň a čile se jí věnoval také tisk. Viz Mesmerovo pojednání *Mémoire sur la découverte*, např. s. 21–38, 69, zásady Mesmerova učení („*propositions*“) jsou v bodech shrnuty od s. 74. K Hellovi více Constantin VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 8. Theil, Wien 1862, s. 262–266. Johan August Unzer byl lékařem a zoologem a v jeho díle můžeme spatřovat psychologické přístupy; od roku 1759 vydával oblíbený týdeník *Der Arzt. Eine medicinische Wochenschrift*. Viz Unzer, *Johann August*, in: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB), Band 39, Leipzig 1895, s. 331.

97 „*Une fille, âgée de 28 ans, qui avoit donné des lages le plus tendre de syntomes de foiblesse dans le systeme nerveux, tomba dans ma maison, dans une maladie convulsive des plus terribles, qui dura à différentes reprises l'espace d'environ deux ans. A une fièvre hysterique, se joignoient des convulsions, des vomissements continuels, inflammation en differens visceres, retention d'urine, maux de dents, affreux douleurs d'oreilles, melancholie, transports au cervau, degenerants quelquefois en accès de fureur, défaillances, aveuglement, manque de respiration, contractures, et d'autres circonstances non moins effrayantes, qui se*

magnety a průběh terapie podrobně popsal. „*Pacientka zažívala nový útok nemoci, připevnil jsem jí k nohám dva zakřivené magnety a na hrud' zavěsil magnet ve tvaru srdce. Náhle se u ní projevila pálivá a drásavá bolest, která směřovala od chodidel vzhůru a dosahovala až ke křížové kosti. Zde se spojila s podobnou [bolestí], která sestupovala po obou stranách hrudníku. Podobný efekt se projevil od hrudníku směrem k hlavě, bolest stoupala ze dvou stran a na vrcholu se spojila, všude způsobovala pálení v kloubech podobné tomu, jako když se páli uhlí. Tento magnetický proud se projevil na různých místech, někdy se rozdělil, někdy se prudce spojil, a tyto proudy působící proti sobě byly tak bolestivé, že se už začaly projevovat křeče v horních částech těla.*“⁹⁸ Přiznal sice, že se scéna mohla jevit člověku neznalému věci trochu děsivě, ovšem po opakování magnetoterapií pacientčiny záchvaty postupně ustaly.

Tento úspěch Mesmera ujistil v tom, že jsou jeho závěry správné, a své učení tak hodlal propagovat před odbornou i laickou veřejností (jak už bylo výše řečeno, jednalo se pouze o první z řady spisů, v nichž své metody obhajoval). Knížete jako člověka s otevřenou myslí tato novinka nesmírně zaujala. Navíc se rád postavil za každého svého krajana (myšleno obyvatele Habsburské monarchie), který vynikal nějakým talentem a schopnostmi; proslul především jako mecenáš výtvarného umění, ale nezapomínal ani na podporu vědy. Nijak se proto nerozpakoval pomoci i podivínovi, jakým byl Mesmer.⁹⁹ Dokládá to jeho dopis adresovaný hraběti Mercymu-Argenteau, toho času habsburskému ambasadorovi ve Francii. V první dubnový den roku 1775 se na něj obrátil s prosbou: „*První přiložené psaní od zdejšího doktora medicíny Mesmera o jeho objevu magnetických sil si zaslouží být zveřejněno tím více, že se tomuto objevu dostává uznání také od cizích přírodovědců, především od doktora Unzera z Altony. Žádám proto Vaši Excelenci o to, aby zařídila, že bude toto psaní*

manifestoient, et duroient plusieurs jours de suite.“ OeStA, HHStA Wien, StK, Wissenschaft und Kunst 6, Naturwissenschaften und Mathematik B-P, fol. 168–171.

98 „*La malade, essuyant dans une nouvelle attaque de son mal, je lui liai aux pieds deux aimans recourbés, et lui en suspendis un en forme de cœur à la poitrine. Il se manifesta soudain une douleur brulante et déchirante, dirigeant [sic] son cours des pieds en haut, et allant se terminer avec augmentation de sensibilité au bord supérieur de l'os sacrum, ou elle se joignoit à un pareil courant, qui descendoit des deux côtés de la poitrine. Un pareil effet eut lieu de la poitrine vers la tête, la douleur remontant des deux côtés, et se reunissant au vertex, partout elle occasionoit dans les articulations une sensation ardente, comme d'un charbon ardent. Ce flux magnetique paroissoit en divers endroits tantot se separer, tantot se rejoindre avec violence, et ces agitations en sens contraires devinrent si doulereuses, que deja il commençoit à se manifester des convulsions aux parties superieures.*“ Tamtéž.

99 F. A. J. SZABO, *Kaunitz and Enlightened Absolutism*, s. 199 (zde zejm. pozn. 216). Je možné, že byl Mesmer Kounicovi osobně představen, nebo byla knížeti nová léčebná terapie alespoň názorně prezentována. Jak Mesmer naznačil ve své práci *Mémoire sur la découverte*, zde s. 33, byly jeho metody představeny také „jednomu velkému ministrovi“ a dalším významným osobám, které poté „odhodily stíny [předsudků]“ a slíbily mu, že mu jeho spisy pomohou publikovat v cizích zemích, bude-li to potřebovat.

vytištěno v tamních novinách či v jiném časopise.¹⁰⁰ Zda byl Mesmerův dopis opravdu v Paříži publikován již v roce 1775, se zatím nepodařilo doložit; je dost možné, že k tomu nakonec nedošlo.¹⁰¹ Když se ovšem Mesmer o tři roky později do Francie v doprovodu chirurga Leroux a sluhy Antoina vydal osobně, byl na cestu vyzbrojen dopisem, v němž ho Kounic vřele doporučoval svému příteli Mercymu, který ho poté představil tamní urozené společnosti.¹⁰²

Poslední novinkou, kterou si v této studii přiblížíme, jsou léčebné postupy pocházející nyní až z Britských ostrovů. Kounicův přítel Ranieri de Calzabigi, jehož osobnost i zdravotní problémy jsme si více představili už v první části této studie, svého patrona rád informoval nejenom o svém horšícím se zdraví, ale i o rozličných zajímavostech, které spatřil na vlastní oči, či se o nich dozvěděl pouze zprostředkovaně. V roce 1780 upoutal jeho pozornost zvláštní případ: v *Gazette anglo-françoise-américaine* č. 65 se dočetl o extravagantních léčebných praktikách, které provozoval jistý „zvláštní šarlatán“ v hlavním městě ostrovního království, a své dojmy ihned sděloval knížeti. „V Londýně se nedávno objevil zvláštní šarlatán; vydělává tam obrovské sumy peněz díky léčebné metodě, která byla až dodnes neznámá. Pořídil si pěkný a velký dům, skvěle ho vyzdobil a zařídil. Musel ho stát více než 100 tisíc écu. Tento dům nazývá Chrámem zdraví. Všude vládne nádhera a elegance. Pořádá zde koncerty léčebné hudby. Apartmány, jak uvádí, jsou osvětlené elektrickým světlem, jež zkrášluje krásné pohlaví a jež obveseluje mladé chlapce a činí je způsobilejšími pro Venušina mystéria. Vzduch je vždy prosycen těmi nejvybranějšími parfémy, vše zde dýchá potěšením a rozkoší. Následkem toho všeho se tento lékař může chlubit léčením neplodnosti u žen a impotence u mužů. Nemusí nás překvapovat, má-li mnoho praxe.“¹⁰³

100 „Das beyliegende erste Schreiben des hiesigen Doctoris Medicinae Meßmer über die von ihm entdeckte magnetische Wirkungen verdient um so mehr bekannt gemacht zu werden, da diese Erfindung auch schon von auswärtigen Naturkündigen, und besonders von dem Herrn Doctor Unzer in Altona immer mehrere Bestättigung erhält. Ich ersuche Euer Excellenz dahero, die Veranstaltung treffen zu lassen, daß gedachtes Schreiben in die dortige Zeitung oder in ein sonstiges Journal eingedruckt werde.“ Kounicův dopis hraběti Mercymu z 1. 4. 1775, OeStA, HHStA Wien, StK, Wissenschaft und Kunst 6, Naturwissenschaften und Mathematik B-P, fol. 167.

101 Někteří autoři se domnívají, že byl zmíněný dopis opravdu publikován ve Versailles, neuvádí ovšem rok, kdy k jeho zveřejnění došlo. Albert Louis CAILLET, *Manuel bibliographique des sciences psychiques ou occultes*, Volume 3, M-Z, Cambridge 2012, s. 84 (pozn. č. 7418), s. 85.

102 F. A. J. SZABO, *Kaunitz and Enlightened Absolutism*, s. 199; Ch. McINTOSH, *Eliphas Lévi*, s. 32.

103 „Il a paru depuis peu à Londres un singulier charlatan; il y gagne des sommes immenses par une methode de medecine ignorée jusqu'à nos jours. Il a pris une belle et grande maison; il l'a superbement decorée, et meublée. Elle a dû lui couter au delà de 100 mille ecus. Il appelle cette maison le Temple de la santé. La richesse, l'elégance y regnent partout. Il y fait exécuter des concerts de musique medicale. Les appartemens, à ce qu'il annonce sont éclairés d'une lumiere électrique qui embellit le beau sexe, qui egaye les jeunes garçons et les rend plus propres aux misteres de Venus. L'air y est toujours embaumé des parfums les plus exquis; tout y respire les plaisirs et la volupté. En consequence de ces dispositions ce medecin se vante de guerir la sterilité dans les femmes, l'impuissance dans les hommes. On ne doit pas être étonné s'il a beaucoup des

Přístup k léčbě byl zajisté originální. „*Spočívá v tom lehnout si do nádherné postele a zde plnit manželské povinnosti. Tato postel je umístěna na odlehlem místě v domě, které nazývá Sanctum sanctorum. Je vyzdobeno tím nejvzácnějším a nejkázalejším, co si lze představit. Všude září zlato, závěsy jsou z parfémovaného saténu, je obklopeno průhlednými osvětlenými sloupy. Ve vedlejší místnosti je umístěn cylindr, který k lůžku přivádí výpary nebeského a oživujícího ohně a povzbuzujících drog, které procházejí křišťálovými trubicemi. Nikdo, jak tento doktor tvrdí, nemůže odolat extatickému vytržení způsobenému už pouhým pohledem na toto čarovné lože, božské energii tohoto místa naplněného nebeským a elektrickým ohněm smíšeným s magnetickými výpary, které rozjitřují nervy a poskytují jim veškerou sílu, kterou si jen můžeme přát. Toto vše je provázeno melodickými tóny harmoniky a celesty (pro nás nový nástroj) a sladkými a podmanivými hlasy varhan a fléten, které provázejí tuto operaci; [...].“¹⁰⁴*

Oním záhadným mužem nebyl nikdo jiný než James Graham (1745–1794), samozvaný lékař pocházející z Edinburgu. Na zdejší univerzitě začal studovat medicínu, ale nedokončil ji, nějakou dobu působil jako lékárník a v roce 1770 odjel do Ameriky, kde zůstal téměř deset let, vykonával zde různé pomocné lékařské profese, a především se tu seznámil s Franklinovým výzkumem elektřiny, který měl zásadní vliv na jeho pozdější práci. Po návratu do Evropy podnikl studijní cestu, během níž se seznamoval s novinkami na poli přírodních věd (velmi pravděpodobně získal povědomí i o Mesmerových metodách),¹⁰⁵ a nakonec se usadil v Londýně. Zde vybudoval Chrám zdraví (*Templum Aesculapium Sacrum*), v němž své majetné pacienty léčil pomocí roztodivných elektricko-magnetických přístrojů, podezřelých lektvarů, chemických výparů vedených do místností skleněnými trubicemi, hudby, parfémů i exotického a luxusního prostředí, také poskytoval za nemalý peníz konzultace, přednášel a publikoval četné odborné práce. Vynálezem, který ho proslavil nejvíce, je jeho výše představená „božská postel“ (*celestial bed*), monstrózní automatizovaný, elektrifikovaný, magnetický a bohatě dekorovaný aparát, s jehož pomocí

pratiques.“ Calzabigho dopis Kounicovi z 29. 7. 1780, MZA Brno, RA Kounic, inv. č. 4129, kart. 439, fol. 56–63.

- 104 „*Il consiste à se coucher dans un lit superbe pour y faire le devoir conjugal. Ce lit est placé dans un endroit reculé de la maison qu'il nomme Sanctum sanctorum. Il est orné de tout ce qu'on peut imaginer de plus précieux, de plus magnifique. L'or y brille de toute part; les draps sont de satin parfumé; il est soutenu par des colonnes illuminées en transparents. Dans la pièce à côté on a placé un cylindre qui sert à conduire dans le lit les émanations d'un feu celeste et vivifiant, et les vapeurs de drogues restaurantes qui y passent par des tubes de cristal. Nul à ce que le docteur pretend ne peut resister au ravissement extatique causé par la simple vue de ce lit enchanté, à l'énergie divine de ce lieu impregné d'un feu celeste et électrique, mêlé à des vapeurs magnetiques qui agassent les nerfs, et leur donnent toute la vigueur qu'on peut desirer; et tout cela joint aux sons melodieux de l'harmonica et de la celestine (instrument nouveau pour nous) aux voix douces et ravissantes de l'orgue et des flutes qui se font entendre pendant l'operation; [...].“ Tamtéž.*
- 105 Srov. Aimé Henri PAULIAN, *Dictionnaire des nouvelles découvertes faites en physique, pour servir de supplément aux différentes éditions du Dictionnaire de physique, etc*, Nimes – Avignon 1781.

sliboval vyléčit neplodnost a různé sexuální dysfunkce, přičemž terapie doprovázel omamnými orientálními parfémy a „nebeskou“ hudbou. Ne všechny jeho metody ovšem byly takto excentrické: experimentoval také s léčbou různými přírodními materiály (zemina, bahno) či s ozdravnými kúrami za pomoci studených koupelí, čerstvého vzduchu a střídme stravy. Věřil, že za pomoci přísných pústů dokáže výrazně prodloužit délku lidského života, avšak tato metoda u něho samotného očividně nefungovala, zemřel ve věku 49 let. Netřeba zdůrazňovat, že podobně jako Mesmer měl mnoho příznivců a ještě více odpůrců také dr. Graham, jehož postupy byly ještě dlouho vnímány spíše jen jako zajímavá kuriozita.¹⁰⁶

Jaké byly Kounicovy ohlasy na uvedené léčebné praktiky, se můžeme jen dohadovat. Možná mu, stejně jako většině z těch, kteří se o Grahamových metodách dozvěděli, sloužily spíše pro pobavení. Na druhou stranu se ovšem kníže považoval za osvícence bojujícího proti předsudkům, o všemožné novinky z různých oborů jevil nadšený zájem a jak je zřejmé z Mesmerova případu, neobával se svým vlivem podpořit i objevy, které vzbuzovaly kontroverze a rozdělovaly odborné i veřejné mínění. V roce 1780, z něhož pochází citovaný dopis, si Calzabigi se svým váženým přítelem a patronem dopisoval už dvě desetiletí, jistě tedy velmi dobře věděl, jaké zprávy by ho mohly zaujmout, co kníže považoval za zábavné zpestření a jakých informací si cenil nejvíce, a přizpůsoboval tomu témata svých dopisů.

V první části studie jsme se věnovali spíše teoretičtějším tématům, zejména Kounicovu vnímání nemocí vlastních i neduhů jeho blízkých, jeho vztahům s lékaři, tomu, jak své choroby využíval k dosažení cílů a jak ovlivňovaly jeho každodenní život i kariéru. V tomto příspěvku se dostalo i na záležitosti praktičtějšího rázu. Pojdme si tedy výše řečené zrekapitulovat a zamyslet se nad tím, jak se ve světle studovaných pramenů jeví hlavní hrdina této práce – poučený i poučující pacient, zákazník zavedených lékáren, kupec všemožných léčebných prostředků, vzdělanec i osvícenec bojující proti předsudkům a přijímající nové objevy.

Výsledný obrázek nám může připadat poněkud rozporuplný. Kounicův všeobecně známý strach ze studeného čerstvého vzduchu roznášejícího nemoci dokládá, že mu zřejmě nebyla cizí teorie miazmat, choroboplodných výparů přenášených vzduchem. Po celý svůj život se proto snažil vyvarovat se pobytu v prostředí, kde mu toto nebezpečí mohlo hrozit, a před vnějším světem se chránil, někdy za použití dosti kuriózních prostředků. Vzduch

106 Lydia SYSON, *Doctor of Love. Dr James Graham and His Celestial Bed*, London 2008; Roy PORTER, *Sex and the Singular Man. The Seminal Ideas of James Graham*, Studies on Voltaire and the Eighteenth Century 228, 1984, s. 1–24; Barbara Brandon SCHNORRENBURG, *A true relation of the life and career of James Graham, 1745–1794*, Eighteenth-Century Life 15, 1991, s. 58–75. Ze starších prací viz např. Pierre Jean Baptiste NOUGARET, *Londres, la cour et les provinces d'Angleterre, d'Écosse et d'Irlande: ou Esprit, moeurs, coutumes, habitudes privées des habitans de la Grand-Bretagne, ouvrage dans lequel on s'est appliqué à recueillir les faits et les anecdotes les plus propres à piquer la curiosité, et à faire bien connaitre le caractère particulier, et le génie vraiment original, de ces insulaires*, Paris 1816, s. 31–35.

(respektive obecněji podnebí či prostředí) hrál v jeho představách o tom, co je a není zdravé, důležitou roli. Během jeho diplomatických misí ho trápily četné zdravotní komplikace, z nichž kromě vyčerpávající služby vinil také místní (škodlivý) vzduch; doporučení týkající se změny vzduchu běžně nacházíme i v jeho korespondenci s rodinou a přáteli.

Ve shodě se soudobými neohippokratovskými názory přikládal význam i stravě, tělesné aktivitě a odpočinku. Už v mládí býval zvyklý své zdravotní potíže řešit kromě jiného také dodržováním přísné diety a vždy dbal na kvalitu surovin, z nichž byly pokrmy připraveny. Také u svých blízkých pozorně sledoval, zda přijímají vhodnou stravu. Starost mu dělala hlavně manželka Marie Ernestina, jíž se zejména v době těhotenství detailně doptával. Častoval ji radami a také dárečky v podobě čokolády – pochoutky, která byla v raném novověku považována také za lék i prostředek posilující zdraví, k jejíž přípravě se v kounicovském rodinném archivu dochovala řada receptů.

Dalšími složkami zdravého životního stylu byly odpočinek na jedné a fyzická aktivita na druhé straně. Potřebu klidu, který mohl významně napravit jeho neduhy, Kounic pravidelně uváděl jako jeden z důležitých argumentů, proč by měl být odvolán z úřadu, o který nestál, a tuto domněnku dokládal i doporučením lékařů. Naproti tomu pohyb, konkrétně jízdu na koni, kterou miloval a v níž vynikal, vnímal jednak jako přirozenou a zdraví prospěšnou součást života, jednak jako terapii přispívající k zotavení po prodělané nemoci. Dalším prostředkem rekonvalescence byly, jak bylo v jeho době zcela obvyklé, různé kúry. Už během kavalírské cesty máme u Kounice doloženo popíjení kyselky, později, po ukončení diplomatické mise v Nizozemí, se léčil v lázeňském městečku Spa, kde bral koupele ve vřídelní vodě a pročišťoval se purgativy.

Purgativa se u Václava Antonína těšila značné oblibě. Nejenom, že je užíval pravidelně, ale jako zkušený pacient dokonce svým ošetřujícími lékaři podsoval své oblíbené receptury a žádal, aby mu medicínu připravili přesně podle nich. Také svým blízkým tento prostředek rád navrhoval, často v kombinaci s další pročišťovací metodou, jíž bylo pouštění žilou. Takový postup se nám dnes může jevit jako poněkud drastický, avšak po celý raný novověk patřily obě zmíněné kúry k těm nejoblíbenějším a byly neodmyslitelně spojeny s léčbou problémů všeho druhu. Václav Antonín se k pouštění žilou uchýloval opět už v mladém věku a také ho v dobré víře doporučoval přátelům i rodině: těhotné manželce i v té době již dosti oslabenému synovi Josefu Klementovi. Nejradiálnější řešení, tedy operaci, ovšem (alespoň v případech, o nichž jsme informováni) odmítal a raději volil konzervativní řešení. Obecně měl vždy tendence do léčby zasahovat, ať už šlo o jeho samotného, či o jeho rodinu, neboť se považoval za znalce a také si mohl dovolit jen to

nejlepší; na základě svých vlastních zkušeností a vědomostí lékařům radil a trval na tom, aby se řídili postupy, které navrhl.¹⁰⁷

Konkrétní medikamenty, které sloužily samotnému Kounicovi, jeho blízkým i členům jeho dvora, jsou v účtech zachyceny pouze pro některá období, takže lze nějakou průměrnou útratu odhadnout jen stěží. Můžeme se však domnívat, že podobné nákupy všemožných léčivých, podpůrných i kosmetických prostředků nepředstavovaly v aristokratických domácnostech studovaného období nic ojedinělého.¹⁰⁸ Týká se to i různorodých elixírů, jejichž účinek byl spíše symbolický a terapeutický. Ani ve výbavě jednoho z představitelů osvícenství tak nechyběly populární „zázračné“ vodičky, prášky a lektvary. Léčiva se ke Kounicovi a jeho blízkým dostávala z různých zdrojů. Doloženy jsou dvě brněnské lékárny, U Zlaté koruny a U Černého orla, ovšem je jasné, že hrabě a později kníže musel spolupracovat i s dalšími apotékami – ať už během svých misí, nebo později, kdy byl úřady vázán ve Vídni. Některé léky i luxusní zdravotní pomůcky (řeč je o brýlích, které prokazatelně kupoval a používal) si nechával posílat ze zahraničí, především z Francie, jiné mu byly během jeho cest dodávány z domova. Taktéž průměrné sumy vynaložené na platy lékařů nelze kvůli torzovitosti pramenů jednoznačně vyčíslit, pravděpodobně ovšem je, že minimálně lékaři zaměstnaní u kounicovského dvora dostávali stálý základní plat a jednotlivé zákroky byly ještě hrazeny zvlášť.

S důkladností sobě vlastní pečoval Václav Antonín také o dobré zdraví svých milovaných koní. Za jejich léčbu se nerozpákoval vydat nemalé částky a do svých služeb chtěl angažovat jednoho z předních soudobých odborníků, pana von Sind. V oboru léčení koní a v péči o ně se Kounic aktivně vzdělával, shromažďoval recepty i publikace. Další odborná literatura, nyní pojednávající o zachování dobrého zdraví, léčbě různorodých nemocí i o tématech ryze odborných, jakým byla například anatomie, je zastoupena v celé řadě účetních i jiných dokumentů. Je jisté, že konkrétní tituly zmíněné výše v textu představují jen špičku ledovce a další výzkum tohoto tématu by byl jistě žádoucí. Z dosud dostupných informací se zdá, že značná část knih byla v době, kdy je Kounic kupoval, horkými novinkami, což svědčí jednak o jeho dobrých kontaktech a kvalitních dodavatelích, ale také o jeho živém zájmu o medicínskou literaturu. Putovala k němu z různých zdrojů: z Francie prostřednictvím jeho

107 Po celé období raného novověku byla laxativa, dávidla, pouštění žilou, potní a jiné kúry (lázeňské, ale také třeba mléčné), případně přísné diety, běžnými metodami a používaly se v podstatě na všechny problémy. Mnozí nemocní se jich ovšem obávali – i proto, že byly lékaři často ordinovány v nadměrném množství, což mohlo mít za následek v nejhorsím případě i úmrtí pacienta. Radikální zákroky (operace, amputace, ale i trhání zubů) vzbuzovaly oprávněnou hrůzu, a nemocní tak často raději své potíže snášeli, nebo se uchýlili k různorodým magickým úkonům, zařikávání, modlitbám, léčitelům a vymítačům. Ke „standardním“ terapiím raného novověku: R. JÜTTE, *Krankheit und Gesundheit*, s. 127–136; k alternativním kúram Tamtéž, s. 136–147.

108 Řada pravidelně kupovaných prostředků (a někdy se ani nejedná vyloženě o léky) navíc naznačuje spíše snahu o samoléčbu. K tomu více Tamtéž, s. 104–116.

přítele a tamního ambasadora, hraběte de Mercy-Argenteau, z Itálie snad díky kontaktům jeho chráněnce Raniera de Calzabigi.

O Václavu Antonínovi z Kounic-Rietbergu je všeobecně známé, že ho novinky z různých oborů zajímaly a lákaly. Výjimkou není ani lékařská věda – tím spíše, že toto téma pro něj vždy bylo ze zřejmých důvodů nesmírně důležité. Když se proto na něj s prosbou o podporu obrátil doktor Mesmer, pro mnohé podivínský a podezřelý objevitel nové léčebné metody využívající animálního magnetismu, neváhal. Není sice doloženo, že Kounic magnetoterapii osobně vyzkoušel, avšak tato novinka jej zaujala do té míry, že svého přítele hraběte Mercyho požádal, aby nechal lékařův dopis popisující jeho objev a metodu léčby publikovat v některém francouzském časopise. Později, když Mesmer odjel do Francie, jej vybavil svým doporučujícím dopisem. Další novinkou, která, jak lze předpokládat, knížete zaujala, byly svérázné léčebné postupy samozvaného lékaře Jamese Grahama, o nichž ho detailně informoval Calzabigi. Zprávy o Grahamových kuriózních terapiích nejspíše měly Kounice pouze pobavit, ovšem na druhou stranu Calzabigi vkus svého vlivného patrona velmi dobře znal a věděl, jaké informace ocení nejvíce. Touha po sebevzdělávání se u Kounice prolínala se snahou o zlepšení veřejného zdraví. Úzce proto spolupracoval na potřebných reformách s Gerardem van Swieten, jehož lékařských služeb také sám využíval, a spolu s panovnicí se zasazoval o kladné přijetí variolace, prvního očkování proti neštovicím. O této problematice se opět detailně informoval a oslovoval autority v oboru s doplňujícími otázkami.

Na jedné straně zde tedy máme osvícence, vzdělance a vědce, který k novotám na poli medicíny přistupoval s otevřenou myslí, problémy hodnotil kritickým okem, avšak bez předsudků, a využíval svého vlivu k podpoře (z jeho pohledu) užitečných objevů. Na straně druhé – i když bychom možná očekávali opak – ovšem před námi stojí poměrně typický urozený pacient doby končícího starého režimu. Lékařům až na výjimky příliš nedůvěřoval, svěřoval se pouze několika málo vyvoleným odborníkům, s nimiž, zdá se, navázal typ vztahu patron-klient. Zřejmě se přikláněl k tradiční teorii miazmat, ale novinkám se neuzavíral a moderní zásady nehippokratismu mu přišly smysluplné. Popisovány a léčeny však u něj i osob jemu blízkých byly, jak bylo dříve obvyklé, příznaky nemoci, nikoli její příčina.

V prvním díle předložené práce bylo detailněji popsáno, že v souladu s nastupující „kulturou citlivosti“ druhé poloviny 18. století se Václav Antonín z Kounic-Rietbergu a lidé z jeho okolí příliš nerozpakovali hovořit o svých zdravotních potížích i obavách, které je provázely (poučené pacienty totiž oproti dřívějším dobám nemoci i strach z nich nestigmatizovaly, spíše jim dodávaly vědomí výlučnosti), a také začínali chápat spojitost mezi zdravím fyzickým a psychickým.¹⁰⁹ Své domnělé i reálné choroby dovedl Kounic

109 Viz první díl studie: L. ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „*Ma santé est mauvaise actuellement...*“. Srov. M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 243–256. Z další bohaté literatury viz namátkou např. G. S. ROUS-

velmi obratně využívat k prosazování svých cílů a také jako únik z nepohodlné situace – tak, jako někteří před ním i po něm. Léčebné metody, k nimž se uchýloval on i jeho blízcí, jsou pro studované období zcela standardní: purgativa, pouštění žilou, různé kúry a podobně. Také medikamenty, které kupoval, a dokonce i všemožné „zázračné“ elixíry, jimž věřil, lze označit za poměrně typické. Nové objevy a radikálnější léčebné postupy tak zřejmě do jeho léčby i do terapií členů jeho rodiny a přátel příliš nepronikly, i když jej po teoretické stránce velmi zajímaly a neváhal je podpořit svou autoritou. Může snad být právě tato rozpolcenost pro člověka Kounicovy doby, sociální vrstvy, vzdělání, intelektu i vlivu příznačná?

Příloha: edice účtu za medikamenty z lékárny U Zlaté koruny¹¹⁰

/: Titulô plenô :/

Ihro hochgräfflichen Gnaden, den Hoch und Wohl gebohrnen Herrn Herrn Wenzl des Heiligen Römischen Reichs Graff v[on] Kaunitz undt Rittberg, seyndt aus der Apothecken Zur Goldenen Cron folgende Medicamenten abgegeben wordten.

		R.	x.
Annô 1741			
d[e]n 28. 7bris	Species zum Thêe oder Suppen zu nehmen, vor Ihro Gnaden Frauen Graffin		18
30. ditò	Brust=Thee, vor dem jungen H[errn] Graffen Ernesto		36
	Lein=Öhl		15
5. 8bris	Kreütter=Thee, in das Frauen Zim[m]er		14
26. ditò	Gebränte Rhabarbara, auf ein mahl zu nehm[e]n, vor dem Johannes Lage		12
	Eröffnende Clýstier, vor dem Mundt Koch		56
	Solche den 29. ditò repetirt		56
	Feine Manna		36
	Süsß Mandl=Öhl ohne Feÿer		26

SEAU (ed.), *The Languages of Psyche: Mind and Body in Enlightenment Thought*, University of California Press, Berkley – Los Angeles – Oxford 1990; Alex WETMORE, *Men of Feeling in Eighteenth-Century Literature: Touching Fiction*, Springer 2013; R. PAVLÍČKOVÁ, *Nemocné tělo*, s. 142–143.

110 Vyúčtování za období 28. 9. 1741–24. 2. 1742, HHStA Wien, StK, Interiora 50–1, nefol. Jak již bylo řečeno v úvodu, autorka ponechala citovaný pramen bez úprav, pouze sjednotila užití velkých a malých písmen a do hranatých závorek rozepsala zkratky či vynechaná písmena. Vysvětlivky: R. – zlaté, x. – krejcary, ditò – dtto (v tomto případě je myšlen tentýž měsíc, jaký byl uveden výše), Latus – tento údaj označuje předběžný součet uvedený vždy na konci folia.

	Proparirten Wein=Stein		20
	Windt=Kug[e]ln		4
22. ditò	Magen=reinigendes Pulver, auf ein mahl		6
28. ditò	Ball=Wind=und Schleim=abführende Pillen		15
	Krausemüntz=Geist		5
	Wind=Kug[e]ln		4
31. ditò	Laxier=Manna Safft, von 1. bies 2 Löffel voll zu geben, vor die gesambte junge Herrschafft		54
	Schmaragd=Triact	1	12
	Latus R.	7	11
d[e]n 31. 8bris	Schmertzlinderender und Windt=zertheilender Liqvor, Löffel weis zu nehmen, vor dem Mundt Koch		56
5. 9bris	Item solcher Liqvor die Helffte repetirt worden		28
8. ditò	Species zum Wasßer sieden, auff etliche mahl zu nehmen, vor dem Frantz Lage		46
	Brust=Pulver 13. Doses	1	44
	Brust=Thee		48
28. ditò	Gestosbene Krebs=Aug[e]n, vor Ihro Gnaden H[errn] Graffen		16
29. ditò	Brech=Zucker, vor dem Lauffer		7
1. Xbris	Species zum Gebrauch wie Thêe, vor dem Mundt Koch		21
	Marggarffen=und Edlgestein=Pulver		6
	Species zum Wasser sieden, vor dem Frantz Lage		46
	Solche den 24. ditò repetirt		46
	Brust=Thêe		48
	Solcher den 24. ditò repetirt		48
4. ditò	Species zum Wasßer sieden, vor dem Lauffer		54
	Brust=Thêe, früh und abendts zu trincken	1	8
	Brust=Pulver 13. Doses	1	18
	Brust=Lattweg, Caffè Löffel weis zu nehmen		46
5. ditò	Zertheilende Pulver, auf 6. mahl zu nehmen		48
	Solche den 9. ditò repetirt		48
	Species zum Brust=Thee		24
	Solcher den 13. undt 18. ditò repetirt		48
	Temperirende Mixtur, Löffel weis zu nehmen		38
	Solche den 2. undt 9. ditò repetirt	1	16
	Species zum Ordinari=Tranckh 6. Doses	1	18
6. ditò	Besonder Brust Salben zum schmiren		29
	Latus R.	19	5
d[e]n 9. Xbris	Pillen, deren 7. zu nehmen, vor dem Jäger		48
	Solche den 22. ditò repetirt		48

	Species zum Ordinari=Tranckh 3. Doses		39
	Solche den 22. ditò repetirt		39
10. ditò	Brust und Cathar=Tinctur, davon 2. Caffè Löferle voll zu nehmen, vor dem Lauffer	1	16
	Brust=Pulver 6. Doses		36
	Eröffende Clÿstier		50
13. ditò	Balsamisches Brust=Öhl, Löffel weis zu nehmen		48
	Brust=Species zum ordinari Tranckh 4 Doses		32
	Solche den 18. undt 25. ditò repetirt	1	4
	An feichtendes Lattweg, wovon öffers ein Caffè Löfflerle voll zu nehmen		56
	Haubt=reinigende Pillen, deren 5., 7. bies 9. zu nehmen, vor die Annamidl [?] ¹¹¹		56
	Köpf=stärckende Essentz, Tropfen weis	1	39
	Brust=Thêe, und Wermuth=Essentz		21
15. ditò	Brust=anfeichtende Mixtur, Löffel weis zu nehmen, vor dem Lauffer	1	24
	Solche den 16., 12., 18., 20., 22. und 24. ditò repetirt	8	24
	Abledigendes Pflaster		20
	Species zum Gurg[e]ln		8
20. ditò	Procipitirende Pulver, auff vier mahl zu nehmen, vor Ihro Gnaden H[errn] Graffen		24
21. ditò	Brust=Thêe, vor die Aml. [Annamidl ?]		24
24. ditò	Maulbêer=Safft, vor dem Lauffer		26
28. ditò	Margraffen=Pulver, vor Ihro Gnaden H[errn] Graffen	1	12
	Latus R.	24	32
d[e]n 28. Xbris	Agstein=Öhl		18
	Süß Holtz=Salbe, vor dem jung[en] Herrn Graffen		3
29. ditò	Gestossene Krebs=Aug[en], vor Ihro Gnaden H[errn] Graffen		48
	Citrite Krebs=Augen gestoßene		24
	Hitz=dämpfendes Mixturl, wovon öffers ein paar Löffel voll zu nehmen, vor dem Jung[en] H[errn] Graffen		48
30. ditò	Flus=Rauch, vor dem Lauffer		10
A[nno] 1742			
d[e]n 11. Janu[ar]	Digestiv=Pulver 20. Doses, vor Ihro Gnaden H[errn] Graffen		12
	Solche den 12. ditò repetirt		12

¹¹¹ Zde i v případě údaje u 21. 12. 1741 se nejspíše jedná o jméno členky Kounicovy domácnosti.

22. ditò	Magen=reinigendes Pulver, auf ein mahl		6
2. Febr[uar]	Krebs=Augen		30
12. ditò	Zertheilende Fall=Pulver 4. Doses, vor dem Lauffer		24
	Wasser, womit die Pulver zu nehmen		6
19. ditò	Zertheilende Pulver wieder das Stechen, auff viermahl zu nehmen, vor dem H[errn] Cammer=Diener		28
	Wasser zu denen Pulwern		6
	Species zum Brust=Thee		22
	Solcher den 23. ditò repetirt		22
	Besonderes Öhl, wie bewust zu nehmen		24
	Zertheilende Mixtur wieder das Stechen, Löffel weis zu nehmen		33
24. ditò	Windt=treibende Mixtur, davon zweÿ Löffel voll zu nehmen, vor dem Lauffer		48
	Latus R.	6	4
	Summa R.	56	52

Franz Carl Ignatz Müller
Apotheker

[Vlevo poznámka: A[nno] 1743 den 28. Aug[ust] ist mir dieser Conto durch /: Tit[u]l[us] /: H[er]rn von Wallstädt[en] mit 40. R. zu Danckh richtig bezahlt wordten.]

[Obálka: /: Titulò plenò /: Ihre Hochgräfflichen Gnaden, den Hoch und Wohl gebohrnen Herrn Herrn Wentzl, des Heiligen Römischen Reichs Graff v[on] Kaunitz undt Rittberg betr[agen] aus der Apothecken Zur Goldenen Cron.]

Summary

„*Ma santé commence à être un peu meilleure...*“ An Enlightener and his Health.

Part Two: Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg as a Patient

The first part of this paper focused on Wenzel Anton, Count and later Prince of Kaunitz-Rietberg (1711–1794). It also dealt with his relationship to his healthy and sick body, his illnesses, how he perceived them, whether and how they affected him, which consequences they had for him, and where he sought help. Numerous health complications had accompanied Wenzel Anton since his youth. However, some of them originated more likely in his psyche, his health regularly deteriorating in situations he feared (such as his diplomatic missions in the 1740s, which he was very reluctant to accept). His fragile health was always an important argument for him. He used it efficiently for achieving his goals, and even his contemporaries considered him a hypochondriac.

The picture of Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg as depicted in the essay is completed with the information about his cures and medicaments, what he considered un/healthy, and the sources of his medical knowledge. Kaunitz was probably well acquainted with the miasma theory, which proves his fear of fresh air a supposed cause of the spread of diseases. In accordance with the Neo-Hippocratic ideas, the quality of air was always important to him, as were other aspects of a healthy lifestyle: moderate and quality diet, relaxation and exercise (especially his beloved horse riding), and various cures, such as drinking of mineral water and stays in the spa. Other therapies that Kaunitz liked to apply were more radical: he regularly used purgatives and bloodletting – methods still popular in his time. All the above he also recommended to his relatives and friends. Only the operations were something he was reluctant to approve, as his hesitation about his daughter's eye surgery shows.

He was mainly distrustful of physicians. He trusted only a few of them, but he tended to discuss and enforce his favourite procedures and medicine even with these specialists. The particular medicaments that he and his relatives and friends used and bought were quite typical of the mid and second half of the 18th century: various pills, powders, herbs and spices, teas etc. and even some “miraculous potions”. Wenzel Anton was a regular customer of two Brno pharmacies and indeed used other pharmacies and medicine suppliers in Vienna or elsewhere on his travels. He also bought more luxurious items – especially glasses sent to him from France.

Kaunitz's health and the health of his family and friends were very important to him, and so was the health of his horses. He never hesitated to pay considerable amounts of money for their treatment, wanted to employ one of the best experts on horses of that time, searched for prescriptions, and actively self-educated himself in this field. He also took great care to build a library of specialized medical literature and was keenly interested in discoveries in various fields, including medicine. He was even willing to support with his authority some strange inventions and suspicious healers (e.g. Franz Anton Mesmer's animal magnetism/mesmerism, James Graham's inventions), as well as variolation, and Gerard van Swieten's public healthcare reforms.

As far as the relationship to health and illness is concerned, we can recognize in the personality of Wenzel Anton of Kaunitz-Rietberg both an enlightened and well-educated nobleman with interest in new findings on the one hand and a very typical patient of his time on the other.